

LIETUVIŲ ETNINĖ RIBA RYTUOSE IX–XII A. (1. ARCHEOLOGIJOS DUOMENYS)

LAURYNAS KURILA

ĮVADAS

Per visą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją ryškus jos bruožas – tautinis, kultūrinis ir religinis dvilypumas. Slaviškųjų žemių prijungimas prie valstybės prasidėjo vos jai susikūrus ir vėliau keliems šimtmečiams tapo vienu svarbiausių Lietuvos valdovų politinių tikslų. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje susidūrė du etniniai ir kultūriniai masyvai: iš baltų genčių susidariusi lietuvių tauta, išpažįstanti pagoniškąjį tikėjimą, vėliau perėmusi katalikybę bei Vakarų Europos kultūrą, ir į valstybę įsilieję rytų slavai, jau turėję gilią stačiatikių religijos bei bizantiškosios kultūros tradicijas. Lietuva ilgainiui tapo slavų kunigaikštysčių politinės traukos centru ir dėl šio statuso konkuravo su Maskvos Didžiąja Kunigaikštyste. Jos valdžion patekusių slaviškų teritorijų elitas perėmė lietuviškąją tautinę savimonę (Gudavičius, 2001, p. 200–201). Lietuvos įtaka rytiniams kaimynams pasireiškė ir religinėje sferoje.

Vis dėlto slaviškųjų žemių prijungimas prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bei abiejų etnosų vaidmuo jos gyvenime istoriografijoje vertinamas nevienodai. Ypač tai pasakytina apie valstybės kūrimosi ir ankstyvąjį jos gyvavimo laikotarpį. Baltiškojo elemento vyravimas valstybės kūrimosi procese lietuvių istorikų nekvėstionuojamas. Kitokios nuomonės laikosi kai kurie baltarusių istorikai. XII–XIII a. Lietuvos žemę bandoma lokalizuoti dabartinėje Vakarų Baltarusijoje (Ермолович, 1985, c. 70–71), istorine Lietuva laikoma baltų ir slavų paribio zona (Краўцевіч, 1998, c. 119–123) arba tiesiog teigiama lietuvių buvus slavais ir kalbėjus senąja baltarusių kalba (Урбан, 1994, c. 4). Spekuliacijos etninių santykių tema neretai peržengia ir mokslinės diskusijos ribas.

Objektyvūs lietuvių ir rytų slavų reikšmės Lietuvos valstybės kūrimosi procese tyrinėjimai neįmanomi neatsakius į klausimą, kur aptariamuoju laikotarpiu drickėsi riba, skyrusi šiuos etnosus. Tam būtina pasitelkti įvairių disciplinų (kalbotyros, archeologijos, istorijos) duomenis.

Lingvistinė (vietovardžių paplitimo) analizė įgalina bene tiksliausiai apibrėžti praeities genčių teritorijas. Kita vertus, kalbiniai duomenys yra sunkiausiai datuojami. Dauguma kalbininkų nurodomų baltiškosios kilmės vietovardžių, paplitusių iki Dniepro aukštupio ir jo intakų baseino (Būga, 1923, p. 21–44; Vasmer, 1932, p. 19–30; Gimbutas, 1963, p. 28–33, pav. 2; Топоров, Трубочев, 1962, c. 175–228, карта 2) ar netgi iki Maskvos apylinkių (Топоров, 1972, c. 231–260), vis dėlto atspindi seniausią (neolito ir ankstyvojo metalų laikotarpio) etninę situaciją.

Vietovardžių, sietinų būtent su lietuvių etnosu (daugiausia – vietovardžių su priesaga *-isk-*) paplitimas taip pat susilaukė mokslininkų dėmesio (Safarewicz, 1947; Zinkevičius, 1993, p. 34–37, pav. 4; Гринблат, 1959, c. 524–527). J. Ochmanskis kaip metodą krivičių genties etniam paribiui atkurti nurodo vietovardžių su šaknimi „*Кривуци*“ paplitimo analizę. Vietovardžiai, sudaryti iš genties pavadinimo, būna išsidėstę jos pakraščiuose, sąlyčio su kitomis gentimis zonoje. „*Русакі*“ ir panašūs vietovardžiai yra jau vėlyvesni, bent iš XIII–XIV a., kuomet krivičių genties pavadinimą išstūmė bendras rusų vardas (Ochmański, 1980, p. 143).

Šiame darbe apsisistojama ties archeologijos ir istorinių šaltinių duomenimis (pastarieji bus aptarti antroje jo dalyje). Tyrinėjant etninius santykius praeityje archeologija suteikia nepamainomos informacijos. Ypač tai pasakytina apie visuomenės, nepalikusias rašytinių šaltinių. Neabejotinai geriausiai etninę situaciją atspindi laidojimo paminklai. Kapinynų tyrinėjimai, skirtingai nei, pavyzdžiui, piliakalnių ar gyvenviečių, suteikia galimybę pažinti ne tik tyrinėjamos visuomenės kasdienio gyvenimo pėdsakus bei naudotus daiktus, bet ir tam tikrą dvasiinio gyvenimo sferą. Kapas yra uždaras archeologinis kompleksas, atspindintis mirusiųjų pasaulio suvokimą. Visose priešistorinėse ar į ankstyvąjį istorinį etapą įžengusiose visuomenėse mirtis ir mirusiųjų laidojimas buvo itin

svarbi gyvenimo dalis. Laidojimo apeigos paprastai būdavo sudėtingos ir įvairiuose regionuose gerokai skirdavosi. Net jei jomis nesistengta pabrėžti savo etninio identiteto, skirtingų etninių grupių laidojimo papročiai dažniausiai turėdavo savitų bruožų. Laidotuvės yra bendruomenę vienijantis įvykis. Todėl tendencija, kuomet sąveika tarp visuomenės narių kuria bendras elgesio normas ir didina atotrūkį nuo kitų visuomenių elgesio normų (McElreath, Boyd, Richerson, 2003, p. 124), šioje sferoje yra ryški.

Deja, XIII–XIV a. Rytų Lietuvos bei Šiaurės Vakarų Baltarusijos pakraščio kapinynų medžiaga ligi šiol yra bene menkiausiai pažįstama (Luchtanas, Vėlius, 1996, p. 81; Zabiela, 1998, p. 353–359) ir dėl savo fragmentiškumo sunkiai panaudojama didelio regiono laidosenai apibūdinti. Kiek daugiau šio laikotarpio degintinių kapinynų žinoma Pietryčių Lietuvoje (Zabiela, 1998, p. 364–367; 2003). Tačiau labai trūksta duomenų apie Vakarų Baltarusijos laidojimo paminklus. Todėl neišvengiamai tenka atsigręžti į kiek ankstesnį laikotarpį – vėlyvąjį geležies amžių, kuomet Rytų Lietuvoje buvo paplitęs paprotys mirusiųosius laidoti pilkapiuose. Nemažas ištirtų pilkapių skaičius suteikia galimybę medžiagą analizuoti statistiškai. Ši aplinkybė labai svarbi siekiant ne tik atkurti regionui būdingą laidoseną, bet ir surasti jos skirtumus kelių etninių grupių teritorijose.

Rytų Lietuvos pilkapiai daugumos tyrinėtojų siejami su lietuvių gentimi (Tautavičius, 1955, p. 97; Volkaitė-Kulikauskienė, 1978, p. 13–16; Baranauskas, 2000, p. 49). Toks identifikavimas didesnių abejonių nekelia, tai patvirtina ir dažnas Lietuvos vardo minėjimas Rusios metraščiuose. Vis dėlto korektiškesnis terminas būtų „Rytų Lietuvos pilkapių kultūra“.

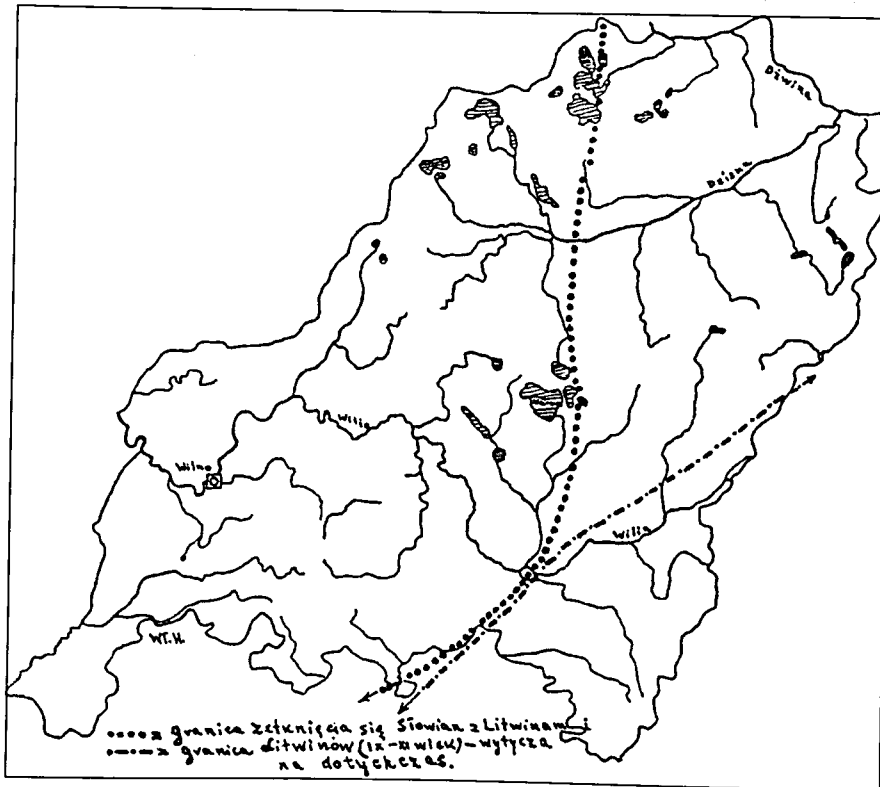
Tam tikrų neaiškumų kyla dėl Rytų Lietuvos pilkapių kultūros datavimo, tiksliau – dėl jos nykimo laiko. Dažniausiai pilkapių išnykimas siejamas su geležies amžiaus pabaiga – XIII a. (Volkaitė-Kulikauskienė, 1978, p. 15) arba XII a. pabaiga (Tautavičius, 1955, p. 96; Седов, 1987, c. 393). Vis dėlto aiškiai datuoti to meto pilkapiai yra tik pavieniai. Tikėtina, kad Rytų Lietuvoje šios laidojimo formos atsisakyta anksčiau – XI a. pabaigoje–XII a. pradžioje (Kurila, 2003, p. 28–31). Bet kuriuo atveju pilkapių išnykimą ir valstybės kūrimosi pradžią veikiausiai skiria palyginti neilgas laiko tarpas. Per šį laiką įvyko daug svarbių politinių bei socialinių pokyčių, tačiau etninė situacija vargu ar galėjo smarkiai pakisti. Pirmaisiais II tūkst. šimtmečiais tiek lietuvių, tiek rusų karo žygiai būdavo grobiamojo pobūdžio ir etninei situacijai reikšmės neturėjo. Kokią įtaką jai darė XIII a. prasidėjęs slavų žemių prijungimas prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bei lietuvių elito įsitvirtinimas slavų kunigaikštystėse, tebėra diskutuotinas klausimas.

TYRINĖJIMŲ ISTORIJA

Pirmieji bandymai susieti laidojimo paminklus su konkrečiomis gentimis ir surasti etninius laidosenos skirtumus pasirodė dar XIX a. viduryje. E. Tiškevičius viename savo darbų teigė, kad lietuvių pilkapiai yra vėlesni už slaviškuosius, nes lietuviai vėliau priėmė krikščionybę ir ilgiau laidėjo pagal pagoniškuosius papročius (Tyszkiewicz, 1850, p. 75). A. H. Kirkoras, tyrinėjęs pilkapius Vilniaus ir Minsko gubernijose, nurodo ir konkrečių laidosenos skirtumų. Krivičiai, anot jo, mirusiųjų guldydavo ant žemės paviršiaus ir virš jo pildavo sampilą, tuo tarpu lietuviai palaikus užkasdavo duobėje. Lietuviams būdingi degintiniai žirgų kapai, o slavai žirgą užkasdavo gyvą. Tačiau, pasak autoriaus, Lietuvos archeologinei medžiagai apskritai būdinga didelė įvairovė. Nė vieno papročio negalima be išlygų priskirti lietuviams arba slavams (Киркоръ, 1859, c. 18–19). Vis dėlto to meto tyrinėtojų išvados dažnai buvo persmelktos romantinės dvasios. Pilkapiai neretai netgi nelaikyti laidojimo paminklais (Tyszkiewicz, 1842, p. 3; Tyszkiewicz, 1868, p. 13–19).

Po Archeologinės komisijos uždarymo (1865 m.) beveik nutrūkusi archeologų veikla Lietuvoje vėl suaktyvėjo XIX a. pabaigoje. Šiuo metu pasirodė kokybiškai naujų apibendrinančių darbų. F. Pokrovskis, aptardamas savo tyrinėtojų Lietuvos ir Baltarusijos pasienio pilkapynų duomenis, bene pirmasis argumentuotai nurodo ryškius etninius skirtumus. Lietuviškus ir slaviškus paminklus jis skirsto pagal laidojimo pobūdį – pilkapius su degintiniais kapais autorius laiko lietuviškais, o su griautiniais palaidojimais – slaviškais (Покровский, 1897, c. 184). Lietuvių pilkapių paplitimo rytinė riba vedama per Rackij Bor, Apsų, Daubarių, Ustjės pilkapynus (Покровский, 1895, c. 197). Apskritai autorius etninei ribai nustatyti linkęs taikyti tuometinę (XIX a. pabaigos) Lietuvos ir Baltarusijos sieną, pažymėdamas, kad ji nepakito bent nuo XIII a. (Покровский, 1895, c. 180). Tiesa, šio mokslininko išvadas kiek menkina tai, kad jis naudojasi iš esmės tikrai savo ištirtų pilkapių duomenimis. Peterburgo archeologas A. Spycinas 1896 m. apžvelgė iki tol tyrinėtų pilkapynų duomenis. Tai – pirmasis darbas, skirtas vien Rytų Lietuvos pilkapiams, autoriaus vadinamiems tiesiog lietuviškaisiais. A. Spycinas daugiausia dėmesio skiria pilkapių išorei ir įkapių kompleksui, tikrai bendrais bruožais nurodo lietuvių pilkapynų paplitimo teritoriją – Nemuno ir Neris baseinus, tiksliau jos ribų nenagrinėdamas. Pastebima, kad vėlesni pilkapiai paplitę gerokai didesnėje teritorijoje (Спицын, 1896, c. 112–114).

XX a. pradžioje vėl gerokai sumažėjus tyrinėjimų apimtims, jie iš esmės atnaujinti tik po I-ojo pasaulinio karo. 1918 m. pasirodė V. Šukevičiaus straipsnis, kuriame

1 pav. Lietuvių genties rytinė riba pagal V. Holubovičių (Holubowicz, 1938, p. 5).

greta kitų Lietuvos archeologinių paminklų aptariami ir pilkapiai. Apytiksliai apibrėžiama šių paminklų paplitimo teritorija: Dauguvos baseinas Dysnos paviete, dalis Švenčionių pavieto, Vilniaus, Trakų pavietai, dalis Lydos pavieto iki Nemuno (Szukiewicz, 1918, p. 8–9). A. Spycinas, straipsnyje „Lietuvos senienos“ apibūdinamas Vilniaus krašto pilkapius, jų paplitimo detalčiau nenagrinėja, tik nurodo, jog jie būdingi regionui nuo Nemuno vidurpio iki Dauguvos (Спицынь, 1925, c. 154). Kiek kitaip nei anksčiau, savo darbe A. Spycinas interpretuoja regiono etninę priklausomybę ir atsako minties, kad pilkapius paliko lietuviai. Jo manymu, priskirti juos kuriai nors genčiai yra nepakankamai duomenų. Teigiama, kad greičiausiai pilkapiai priklauso slavams, migravusiems iš Vyslos baseino, tačiau neatmetama ir galimybė juos sieti su aukštaičiais (Спицынь, 1925, c. 155). Tą pačią pilkapių paplitimo teritoriją svarbiausiame savo darbe nurodė ir P. Tarasenko. Pagrindiniu lietuviškų ir slaviškų pilkapių skirtumu laikomas degintinis ir griautinis laidojimo būdai. Autorius prieštarauja A. Spycino nuomonei, jog Vilniaus krašto pilkapius derėtų priskirti slavams, nors neneigia tam tikrų slaviškų įtakų galimybės (Tarasenko, 1928, p. 73).

Gerokai daugiau dėmesio Rytų Lietuvos pilkapiams skyrė Lenkijos, kuri tuo metu buvo okupavusi Vilniaus

kraštą, archeologai. V. Antoniewiczus darbe, skirtame Vilniaus krašto proistori, gana išsamiai apibūdina ir Rytų Lietuvos laidojimo paminklus. Kaip ir daugelyje ankstesnių tyrinėtojų darbų, pagrindinis dėmesys sutelkiamas į pilkapiuose aptinkamus radinius (Antoniewicz, 1930, p. 113–115). Pažymima, kad lietuviams būdingas degintinis laidojimo būdas, paprotys kartu su mirsiuoju sudeginti žirgą. Pastebima skirtumų ir įkapių komplekse. Teigiama, jog Vilniaus kraštą XI a. pasiekė dregovičių kolonizacija, pasireiškusį pilkapių su griautiniais kapais paplitimu (Antoniewicz, 1930, p. 117–120). Tačiau detalčiau etninės teritorijos nenagrinėjamos. Lietuvių ir rytų slavų etnines ribas Vilniaus krašte aptarė V. Holubovičius, šiai temai paskyręs atskirą straipsnį. Iš esmės iki šiol tai vienintelis darbas, skirtas šiai konkrečiai temai. Autorius dau-

giausia remiasi laidojimo paminklų duomenimis, tačiau neaptaria jų etninių skirtumų, tik tai pastebi, kad abiem gentims būdingas laidojimas pilkapiuose. Lietuvių genties ribą jis veda per Breslaują, į pietvakarius beveik iki Švenčionių, toliau į pietryčius iki Medilo ir Naručio ežero bei iki Vileikos ir Trobų (1 pav.). Rytinėje Švenčionių pavieto ir vakarinėje Pastovių pavieto dalyse tarp lietuvių ir slavų egzistavo negyvenama arba retai apgyvendinta teritorija. XI–XII a. ji buvo kolonizuojama. Iš vakarų į ją skverbėsi lietuviai, iš rytų – slavai (Holubowicz, 1938, p. 3–6).

Griautinį ir degintinį laidojimo pobūdį pagrindiniu etniniu lietuvių ir rytų slavų laidosenos skirtumu laikė ir M. Gimbutienė. Ji XI–XIII a. etnografinės Lietuvos teritorijoje pasirodžiusius griautinius kapus pilkapiuose sieja su slavų migracija, pasiekusia Dysnos, Breslaujos, Ašmenos apskritis (Alseikaitė-Gimbutienė, 1943, p. 29).

Itin daug pilkapių Rytų Lietuvoje tyrinėta po 2-ojo pasaulinio karo, sovietinės okupacijos metais. Remiantis gausia medžiaga, išleista ir nemažai apibendrinančių darbų. Vis dėlto daugiausia dėmesio buvo skiriama išorinių laidosenos požymių bei įkapių komplekso aprašymui. Regiono teritoriją bendrais bruožais apibrėžė A. Tautavičius, nurodęs, jog lietuvių pilkapiai rytuose paplitę iki Svyrių

ežero (Таутавичюс, 1959, c. 142, рис. 13). R. Volkaitės-Kulikauskienės manymu, XI–XII a. slavai pasiekė Dysną, Neries aukštupį bei Naugarduko apylinkes. Šį procesą atspindi griautinių kapų pasirodymas. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad gana didelėje teritorijoje mišriai gyventa lietuvių (autorės vadinamų rytų aukštaičiais), krivičių ir dregovičių (Volkaitė-Kulikauskienė, 1970, p. 29–31).

Po nepriklausomybės atgavimo Rytų Lietuvos pilkapiams skirtų darbų pasirodė vos vienas kitas. G. Zabiela straipsnyje, skirtame vėlyvojo geležies amžiaus Nalšios archeologiniams paminklams, nurodo rytinę šios žemės ribą – negyvenamas Dysnos baseino žemumas. Pietrytinė Nalšios riba ėjusi Stračios ir Naručio takoskyra. Šiaurės rytuose riba neaiški, kadangi šioje teritorijoje daugelyje pilkapynų laidota mišriai. Čia randama ir degintinių, ir griautinių kapų (Zabiela, 1992, p. 15). R. Volkaitė-Kulikauskienė tikrai pakartoja teiginį, kad pagrindinis lietuvių ir slavų pilkapių skirtumas yra degintinis bei griautinis laidojimo būdas (Volkaitė-Kulikauskienė, 2001, p. 26). Knygos priešlapyje pateikiamas žemėlapis, kuriame nurodytos lietuvių teritorijos rytuose siekia Breslaujos ežerą, Pastovius, Naručio ežerą, Krėvą, Nemuno ir Berezinos santaką, o mišriai gyventos – Verchnedvinską, Berezinos (Dnepro intako) aukštupį, Lohoiską, Zaslavlį, Usą. Deja, lieka neaišku, kokiais duomenimis autorė remiasi.

Rytų Lietuvos pilkapių kultūros ribas trumpai yra aptarę kai kurie rusų bei baltarusių archeologai. V. Sedovo manymu, lietuvių genties teritorija rytuose siekė Dysnos aukštupį, Naručio ežerą, Neries aukštupį (Седов, 1987, c. 382, 395). J. Zverūga, remdamasis daugiausia kalbininkų ir istorikų darbais, lietuvių ir slavų ribą veda per Asvejos ežerą (Baltarusija), Dysną, Plisą, Budslavą, Zaslavlį, Rubeževičius, Derevnąją, Belicą, Slonimą, Volkoviską. Tačiau pabrėžiama, jog pastovios ribos tarp lietuvių ir slavų etnosų nebuvo, ji nuolatos kito. Be to, didelėje teritorijoje gyventa mišriai (Зверуго, 1989, c. 15–16). L. Dučić nurodo kai kuriuos skirtumus tarp slaviškų ir Rytų Lietuvos pilkapių. Lietuviams būdingi žirgų kapai, viename pilkapyje paprastai būna daugiau nei vienas palaidojimas. Lietuvių vyrų kapuose dažnai randama ginklų. Slavišku bruožu laikomas paprotys degintinius kaulus supilti į urną. Slaviški palaidojimai būdingi visai Šiaurės Vakarų Baltarusijai. Išimtį sudaro tik Pastovių rajonas, kuriame yra Rytų Lietuvai būdingų pilkapių (Дучиц, 1990, c. 167–168).

Apžvelgus toli gražu ne visą literatūrą, į akis krinta tai, kad nuomonių įvairovė yra gana didelė. Iš dalies ją galima paaiškinti tuo, kad dauguma autorių nurodo skirtingus lietuviškus arba slaviškus laidosenos bruožus ir nė vienas nenaudoja pakankamai didelės jų visumos. Dažniausiai pagrindiniu kriterijumi laikomas degintinis arba griautinis laidojimo būdas. Rečiau nurodomi konkretūs

skirtumai įkapių komplekse. Tačiau ir tokiu atveju neretai specifinis, tikrai Rytų Lietuvos pilkapiams būdingas įkapių kompleksas neišskiriamas iš baltiškojo konteksto. Aptariamoji problematika palyginti mažai nagrinėta Lietuvos archeologų darbuose. Be to, išskyrus nebent minėtąjį V. Holubovičiaus straipsnį, visi darbai skirti platesnei problematikai nagrinėti ir etninės ribos dažniausiai aptariamoms tikrai labai schematiškai. Matyti, jog kai kurių autorių išvados tam tikrą įtaką daro ir politiniai motyvai. Nesunku pastebėti, kad kai kurie lietuviai archeologai lietuvių etnosą ribas linkę nukelti toliau į rytus nei baltarusiai ar rusai.

SKIRIAMIEJI LIETUVIŲ IR RYTŲ SLAVŲ LAIDŪSENOS BRUOŽAI

Universalūs etniniai indikatoriai neegzistuoja, kiekviena konkrečiu atveju jie gali būti skirtingi. Todėl, siekiant išskirti dviejų kultūrinių (etninių) grupių laidoseną, pirmiausia būtina apsibrėžti aiškius kriterijus. Tam bus naudojama Lietuvos teritorijoje esančių pilkapynų, dėl kurių priklausomybės Rytų Lietuvos pilkapių kultūrai abejonių nekyla, bei toliau nuo dabartinės Lietuvos ir Baltarusijos sienos esančių neabejotinai slaviškų laidojimo paminklų medžiaga. Ne mažiau svarbu apsibrėžtus kriterijus suvokti kultūriniame ir istoriniame kontekste. Remiantis vien laidojimo paminklų tyrinėjimais kyla klausimas, ar tikrai tam tikri užfiksuojami materialinės kultūros aspektai atspindi būtent etninius, o ne kultūrinius, ekonominius skirtumus? Ar tam tikrų dirbinių bei papročių paplitimui, be etniškumo, neturėjo įtakos ir kiti veiksniai (prekybiniai ryšiai, kariniai konfliktai, religija ir t.t.)? Jei taip, tai kuriuos materialinės kultūros aspektus galima laikyti etninės priklausomybės rodikliu, o kurių – ne? Tarp žmogaus ir jo veiklos liekanų įsiterpia tam tikra ideologija bei simbolinė reikšmė. Todėl, norint suprasti, kokius reiškinius atspindi archeologinė medžiaga, pirmiausia būtina atsakyti į klausimą, kokią istorinę, kultūrinę ar simbolinę reikšmę turėjo viena ar kita materialinės kultūros dalis. Be to, nereikėtų pamiršti, kad aptariamoms skirtingoms visuomenėms. Nors slavų ir baltų genčių visuomenės nuėjo panašų socialinės raidos kelią, atskiri jo etapai nebuvo vienalaikiai (Tyszkiewicz, 1975, p. 109). Todėl ir slavų bei baltų etninės savimonės lygis konkrečiu laikotarpiu nebuvo vienodas.

Rytiniai lietuvių kaimynai krivičiai ir dregovičiai aptariamuoju laikotarpiu mirusiųosius taip pat laidojo pilkapiuose. Šis paprotys išliko iki XIII a. (Седов, 1982, c. 118, 163; Лысенко, 1991, c. 43; Шмидт, 1998, c. 150). Nemuno aukštupio regione pilkapiuose laidota dar ir XIV a. pradžioje (Зверуго, 1989, c. 104–106). Kai kuriuose pilkapynuose randama į ankstesnius sampilus įkastų netgi XVI–XVII a. kapų (Дучиц, 1997). Savo konstrukcija ir

1 lentelė. Lietuvių ir rytų slavų pilkapių konstrukcijos ir įrangos skirtumai.

POŽYMIS	1	2	3	4
Mažas (2–3 m skersmens) arba didelis (daugiau nei 20 m skersmens ir daugiau nei 3 m aukščio) sampilas	–	–	–	+
Keturkampio formos sampilas	–	–	–	+?
Taisyklingai pagal pasaulio šalis išsidėstę 4 grioviai aplink sampilą	–	–	–	+
Griautinis kapas	–	–	+	–
1 degintinis kapas pilkapyje	–	–	–	+
2–3 degintiniai kapai pilkapyje	–	+	–	–
Daugiau nei 3 degintiniai kapai pilkapyje	+	–	–	–
Dauguma degintinių žmonių kapų pilkapio sampile	–	+	–	–
Dauguma degintinių žmonių kapų ant pilkapio pagrindo	–	–	–	+
Degintinis kapas urnoje	–	–	+	–
Degintinis, griautinis arba simbolinis žirgo kapas	+	–	–	–
Pilkapis supiltas virš laidotuvių laužo	–	–	–	+?
Didelis pilkapių be kapų skaičius	+	–	–	–

1 – ryškus lietuviškas požymis, 2 – neryškus lietuviškas požymis, 3 – ryškus slaviškas požymis, 4 – neryškus slaviškas požymis.

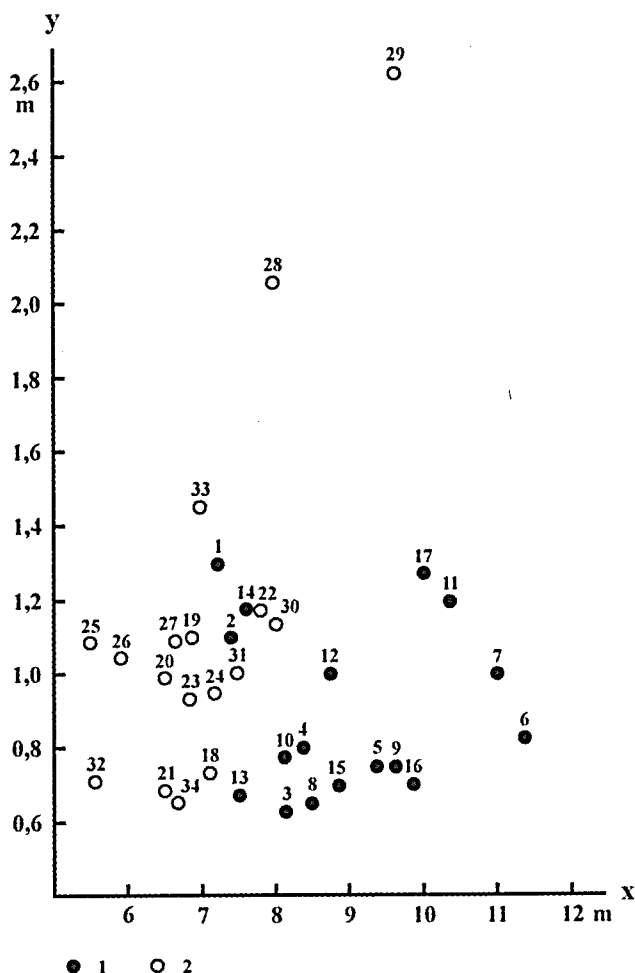
Įranga lietuvių ir rytų slavų laidojimo paminklai yra gana panašūs, tačiau išryškėja ir nemažai skirtumų (1 lent.). Tiek lietuviams, tiek rytų slavams būdingi panašios – suploto pusrutulio – formos pilkapiai. Sampilų matmenys abiejuose regionuose labai įvairūs, todėl išvelgti kokius nors dėsningumus sudėtinga. Krivičių ir dregovičių pilkapynuose yra visai nedidelių, vos 2–3 m skersmens, pilkapių, kokių Lietuvoje praktiškai nežinoma. Tačiau ir slavų pilkapynuose tokie sampilai daugumos nesudaro. Slaviškuose pilkapynuose daug dažniau pasitaiko ir didelių matmenų pilkapių. Rytų Lietuvoje aukštesni nei 2 m arba didesnio nei 15 m skersmens sampilai, išskyrus pavienius atvejus (Sudota, Pavajuonis–Rėkučiai, Grabijolai), yra reti. Tuo tarpu krivičių ir dregovičių pilkapynuose 2,5–3,5 m aukščio arba 15–25 m skersmens sampilai žinomi daugelyje vietų, o kai kurie jų yra dar gerokai didesni. Pavyzdžiui, Pinsko miesto teritorijoje buvo Mindaugo kapu vadintas 31–35 m skersmens ir iki 7,5 m aukščio pilkapis (Кухаренко, 1968, c. 87–88). Gniozdovo pilkapyne netoli Smolensko 1950 m. tyrinėtas per 7 m aukščio ir daugiau nei 40 m skersmens pilkapis (Авдусин, 1952, c. 23). Černigovo pilkapyne didžiausio pilkapio Čiornaja Mogila aukštis siekė 11 m, o skersmuo – apie 40 m (Рыбаков, 1949, рис. 7). Pastebėta, kad Baltarusijos teritorijoje didelių matmenų pilkapiai paplitę daugiausia rytinėje šalies dalyje (Дучыц, 2000, c. 78–79, рис. 1–4). Didžiausi Rytų Lietuvos pilkapiai yra gerokai mažesni už didžiausius slavų pilkapius. Tačiau, kaip minėta, vargu ar pilkapio aukštį arba skersmenį derėtų laikyti etniniu požymiu. Šiokie skirtumai išryškėja tiksliai statistiškai (2 pav.), o at-

skirais atvejais jie negali būti svarus argumentas priskirti pilkapį vienai ar kitai genčiai.

Ryškesnių skirtumų nepastebima ir pilkapių įrangoje. Abiem regionams vėlyvajame geležies amžiuje nebūdingos akmenų konstrukcijos (vainikai, grindiniai). Ne ką daugiau skiriasi ir kitos sampilų įrangos detalės. Ir lietuvių, ir rytų slavų pilkapiai dažniausiai apjuosti duobėmis arba grioviais. Jų forma nebuvo griežtai nusistovėjusi, tiksliai vėlyviausių slavų pilkapių grioviai kartais būna išsidėstę tvarkingai pagal pasaulio šalis ir sudaro tarsi kryžių (Шмидт, 1997, c. 73).

Žinoma, lietuvių ir rytų slavų laidojimo apeigos turėjo bent šiek tiek skirtis. Pavyzdžiui, galėjo būti atliekamos skirtingos apeigos su ugnimi. Deja, ir Lietuvos archeologai, ir rytų slavų genčių pilkapių tyrinėtojai laidojimo proceso rekonstrukcijai iki šiol skyrė mažai dėmesio. Iš turimos medžiagos sunku pasakyti, ar būsimo sampilo vieta būdavo išdeginama, ar pabarstoma degėsiomis, ar buvo kūrenama ugnis jau supylus sampilą ir t.t. Ateityje atsakius į šiuos bei kitus klausimus, būtų galima ne tik susidaryti išsamesnį vaizdą apie laidotuvių apeigas, bet galbūt ir išvelgti tam tikrus regioninius skirtumus.

Daugiau skirtumų išryškėja kapų įrangoje. Pirmiausia skirtingas pats laidojimo pobūdis (3 pav.). Rytų Lietuvos pilkapuose vėlyvajame geležies amžiuje mirusieji laidoti tiksliai sudeginti. Iš šio laikotarpio nežinoma nė vieno aiškiai datuoto griautinio kapo. Tuo tarpu rytų slavų gentys dėl krikščionybės įtakos jau X–XI a. pereina prie nedegintų mirusiųjų laidojimo (Седов, 1982, c. 162; Лысенко, 1991, c. 46; Штыхаў, 1992, c. 63; Шмидт,

2 pav. Vidutinis Rytų Lietuvos ir rytų slavų pilkapių skersmuo (x) ir aukštis (y): 1 – Rytų Lietuvos pilkapynai, 2 – rytų slavų pilkapynai (1 – Pabariai, 2 – Kunigiškės, 3 – Kapitoniškės, 4 – Alinka–Raistinė, 5 – Kretuonys, 6 – Skubėtai, 7 – Bevandeniškės–Maišinka–Sausiai, 8 – Pamusys, 9 – Varliškės, 10 – Kernavė, 11 – Rusių Ragas, 12 – Minčia, 13 – Judinys, 14 – Didžiuliai, 15 – Degsnė–Labotiškės, 16 – Grigiškės–Neravai, 17 – Kastkiškės, 18 – Banonis, 19 – Glinišča, 20 – Darachai, 21 – Vyšadkai, 22 – Slabodka, 23 – Plusai, 24 – Pukanovka, 25 – Domžarycai, 26 – Glivinas I, 27 – Zaslavlis, 28 – Rylovščyna, 29 – Petrovščyna, 30 – Navrai, 31 – Platovas, 32 – Černevičiai, 33 – Kolosai, 34 – Kubiliščyna). *L. Kurilos brėž.*

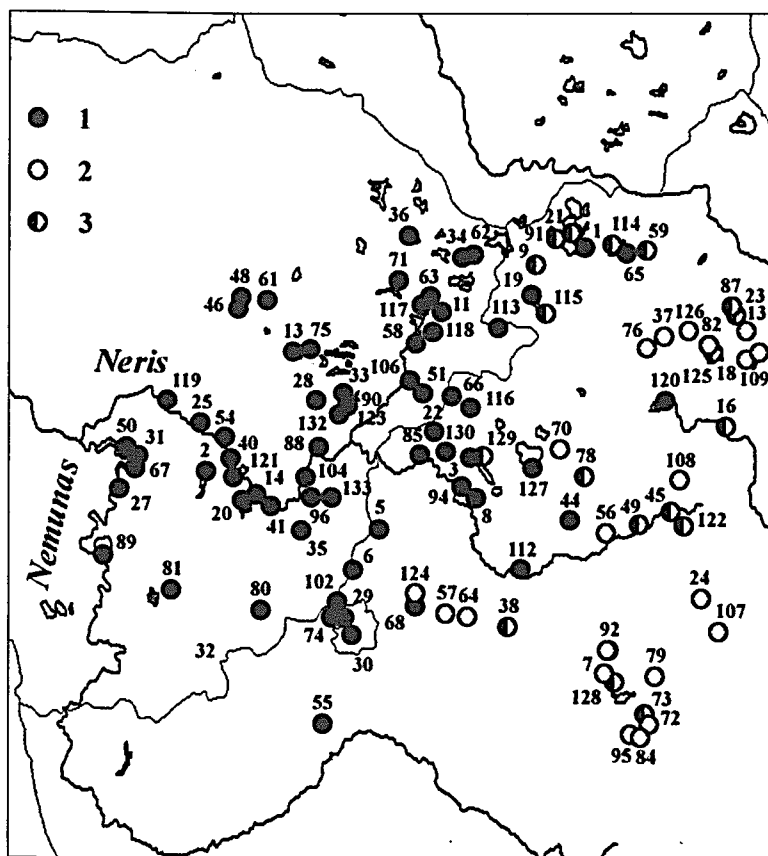
1998, c. 150). Todėl griautinį laidojimo būdą, smulkiau nesigilinant į kapo įrangą bei padėtį pilkapyje, galima laikyti svarbiausiu slaviško etnoso požymiu. Šis požymis itin svarbus, turint galvoje aptariamojo laikotarpio istorinę ir kultūrinę aplinką, sąlygojusią vieno ar kito papročio pasirinkimą. Griautinis laidojimo būdas, išgalėjęs rytų slavų kraštuose, turėjo aiškų ideologinį pamatą – krikščioniškąją religiją. Naujos religijos įsivyravimas buvo pagrindinė

laidosenos pasikeitimo priežastis. Tuo tarpu beveik visuose baltų kraštuose mirusiųjų deginimas tapo svarbiu pagonybės atributu. Viduramžiais mirusiųjų deginimo paprotys buvo laikomas vienu svarbiausių ir labiausiai smerktinų pagonybės požymių, nesiderinančių su krikščioniškąja morale. 1249 m. Christburgo sutartyje tarp Ordino ir prūsų pasižadėjimas nedeginti mirusiųjų įrašytas pirmoje vietoje (Vėlius, 1996, p. 240). Lietuvių ir slavų paribyje mirusiųjų laidojimo papročiai veikiausiai turėjo ryškų religinį atspalvį. Vienokio ar kitokio laidojimo būdo pasirinkimas atspindėjo ne tik tam tikrų papročių laikymąsi, bet ir religinę priklausomybę bei viso kompleksu moralinių vertybių pripažinimą.

Kiek daugiau neišskumų kyla bandant vienai ar kitai genčiai priskirti degintinius kapus. Tačiau ir čia pastebima tam tikrų skirtumų. Pirmiausia skiriasi kapų skaičius pilkapyje (4 pav.). Rytų slavų gentyse viename pilkapyje dažniausiai laidotas tik vienas asmuo. Rytų Lietuvoje kapų skaičius sampile svyruoja nuo 1 iki 8. Be to, neretai viename kape būna kelių mirusiųjų palaikai (Barkus, Jankauskas, Urbanavičius, 2002, p. 277–278; Jankauskas, Urbanavičius, 2000, p. 605–606; 2001, p. 248–251; Kurila, 2002b, p. 124, lent. 1). Todėl tikrasis vidutinis palaidotų asmenų skaičius pilkapyje turėtų būti dar kiek didesnis. Taigi sampilą su keliais kapais galima gana drąsiai laikyti būdingu Rytų Lietuvos pilkapių kultūrai. Tuo tarpu pilkapio su vienu kapu etninę priklausomybę vertinti sudėtingiau. Remiantis šiuo požymiu pilkapyną laikyti slavišku derėtų tik tai tuo atveju, kai ištirtas didesnis sampilų skaičius ir pastebima aiški tendencija, kad visuose arba daugumoje jų laidota tik po vieną mirusįjį.

Savo įranga Rytų Lietuvos pilkapių ir rytų slavų degintiniai kapai praktiškai nesiskiria. Degintiniai kauliukai būdavo užkasami kompaktiškoje krūvelėje arba paskleisti didesniame plote. Dažnai tarp jų pasitaiko smulkių degėsių. Tiek lietuvių, tiek krivičių bei dregovičių kapuose labai retai randama akmenų konstrukcijų ar pavienių akmenų.

Kapai dažniausiai būdavo įrengiami ant pilkapio pagrindo arba pačiame sampile (5 pav.). Tiesa, gerokai skiriasi kapo padėties proporcijos (6–8 pav.). Rytų Lietuvos pilkapiuose maždaug trys ketvirtadaliai žmonių kapų būna užkasti duobutėse jau supiltame sampile. Kai kuriuose pilkapyuose taip įrengti visi kapai: Bevandeniškėse–Sausiuose (Trakų r.) (Kuncienė, 1971, p. 74), Pamusyje (Varėnos r.) (Kuncienė, 1972, p. 96). Kapai ant pagrindo sudaro tik tai apie 15%. Tuo tarpu rytų slavų pilkapiuose kapų sampile randama tik tai apie trečdali, o ant pagrindo – apie 60%. Tačiau nors statistiškai skirtumai ir akivaizdūs, kapo padėtis laikytina tik tai netvirtu etniniu požymiu ir tik tai tuomet, kai pilkapyne ištirtas pakankamai didelis skaičius degintinių kapų.

3 pav. Degintinių ir griautinių kapų paplitimas pilkapynuose: 1 – degintiniai kapai, 2 – griautiniai kapai, 3 – degintiniai ir griautiniai kapai (pilkapynų sąrašas prie 12 pav.). L. Kurilos brėž.

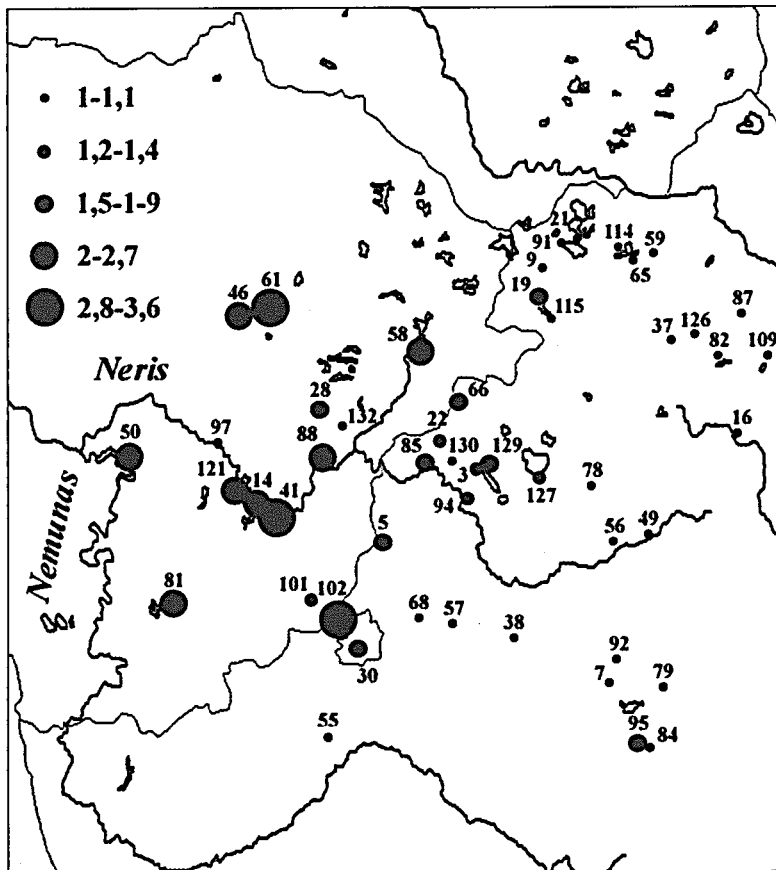
Krivičiai ir dregovičiai degintinius kaulus dažnai laidodavo urnoje. Krivičių pilkapynuose kapai su urnomis sudaro apie 45% visų degintinių kapų (Седов, 1970, c. 112). Paprastai urna būna pastatyta dugneliu į viršų ir dengia į mažą krūvelę supiltus degintinius kauliukus. Rečiau kauliukai būna supilti į urną, o ši uždengta didesne urna. Mažiau urnų randama dregovičių laidojimo paminkluose. Čia palaidojimai su urnomis sudaro apie 11% visų degintinių kapų (Лысенко, 1991, c. 24–26, табл. 1). Rytų Lietuvoje šis paprotys neapraktikuotas. Todėl kapų urnoje galima laikyti ryškiu slavišku bruožu. Tačiau juo remtis derėtų tik tuo atveju, kai kapas išlikęs gerai ir aišku, kad keramika atliko būtent urnos funkciją, o ne buvo įdėta ritualiniais tikslais ar kaip įkapė.

Kai kurių slavų pilkapių tyrinėtojų manymu, dauguma degintinių kapų buvo įrengiami tiesiog virš laidotuvių laužo (Лысенко, 1991, c. 27). Tokių kapų žinoma ir Rytų Lietuvoje. Laužaviečių rasta Šveicarų (Vilniaus r.) (Покровский, 1895, c. 218), Žvirblių (Vilniaus r.) (Iwanowska, 2001, p. 103), Rokantiškių (Vilniaus r.) (Musia-

nowicz, 1968, p. 342–343), Dubingių (Molėtų r.) (Tautavičius, p. 1971, 30–31), Didiulių (Šalčininkų r.) (Tautavičius, 1958, p. 79–80), Rusių Rago (Širvintų r.) (Volkaitė-Kulikauskienė, 1964š, p. 26–27), Kernavės (Širvintų r.) (Luchtanas, 1984š, p. 3–7) pilkapynuose. Atrodo, visuose ar bent jau daugumoje šių pilkapių buvo kartu sudeginti žmogus ir žirgas. Rytų Lietuvos pilkapynuose kapai laužavietėse galėtų sudaryti daugią daugiausia 3–4% visų palaidojimų. Vis dėlto tokių laidojimo būdą laikyti grynai slavišku derėtų tikrai su tam tikromis išlygomis. Iš tyrinėjimų aprašymų dažnai neaišku, ar pilkapio pagrinde būta laužavietės, ar paprasto degusių sluoksnio, būdingo daugumai lietuvių ir slavų pilkapių. Be to, ir tuomet, kai pilkapyje užfiksuoti aiškūs laužavietės pėdsakai, sunku spręsti, ar joje sudegintas mirusysis. Dėl papročio pilti pilkapi tiesiog virš laidotuvių laužo paplitimo nesutaria ir patys slavų pilkapių tyrinėtojai. Todėl neįmanoma nustatyti nei tikslaus tokių pilkapių skaičiaus, nei realaus jų paplitimo arealo.

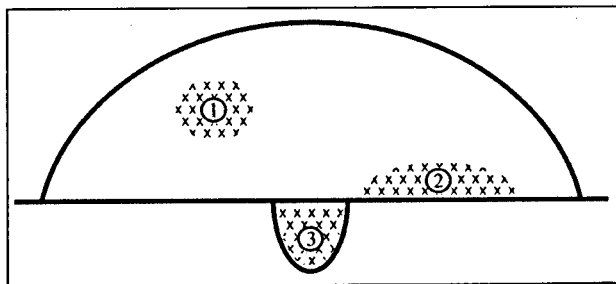
Savitas reiškinys Rytų Lietuvos pilkapynuose yra vadinamųjų „tuščių“ pilkapių gausa (9 pav.). Jų būna praktiškai kiekviename išsamiau tyrinėtame pilkapyne, o kai kur pilkapių be kapų yra absoliuti dauguma (Judinis, Minčia). Tikėtina, kad kai kuriuose tokiuose pilkapynuose kapai, ypač buvę sampilo paviršiuje, yra suardyti arba neužfiksuojami tyrinėjimų metu. Tačiau atrodo, kad bent dalyje pilkapių kapų nebuvo įrengta. Jokių kapo žymių neretai nebūna ir palyginti gerai išlikusiuose sampiluose. Ne visai aiški pilkapių be kapų paskirtis. Jie galėjo turėti kokią nors simbolinę reikšmę, pavyzdžiui, supilti svetur žuvusiam asmeniui. Visai pagrįstas atrodo ir „tuščių“ pilkapių siejimas su simboliniais žirgų kapais (Bluijienė, 1992, p. 120–121). Rytų slavų genčių pilkapynuose taip pat pasitaiko pilkapių be palaidojimų, tačiau čia jie beveik niekada nesudaro didesnio procento. Nedidelį „tuščių“ pilkapių skaičių galima paaiškinti paminklo suardymu ar netobula fiksacija. Pilkapiai be kapų čia nėra toks masinis reiškinys kaip Lietuvoje.

Nurodyti etniniai požymiai (kapų skaičius pilkapyje, kapo padėtis pirminio žemės paviršiaus atžvilgiu, „tuščių“ pilkapių skaičius) neabejotinai tiesiogiai susiję su laidojimo tradicijomis ir pomirtinio gyvenimo supratimu. Deja, žinios tiek apie lietuvių, tiek ir apie slavų senuosius tikėjimus bei ritualus yra labai skurdžios. Todėl ir archeologinė

4 pav. Vidutinis kapų skaičius viename pilkapyje (pilkapynų sąrašas prie 12 pav.).
L. Kurilos brėž.

medžiagą šia prasme interpretuoti yra sudėtinga. Šių laidosenos bruožų semantika iš esmės yra spėlionių objektas. Greičiausiai šiuos veiksnius reikėtų sieti su pilkapio, kaip pomirtinio būsto, supratimu, mirusiojo buveinės padėtimi pasaulio modelio atžvilgiu (aukštai–žemai), mirusiųjų santykių pomirtiniame gyvenime išvaizdavimu (šėimos nariai laidojami kartu viename pilkapyje arba kiek-

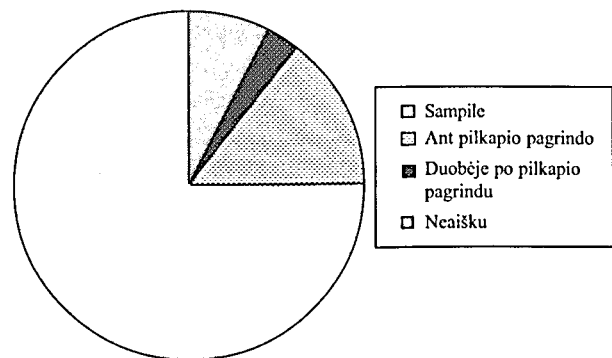

5 pav. Kapo padėtis pilkapyje pagrindo (pirminio žemės paviršiaus) atžvilgiu: 1 – sampilė (kapas įkastas į anksčiau supiltą pilkapį), 2 – ant pilkapio pagrindo, 3 – duobėje po pilkapio pagrindu. L. Kurilos brėž.

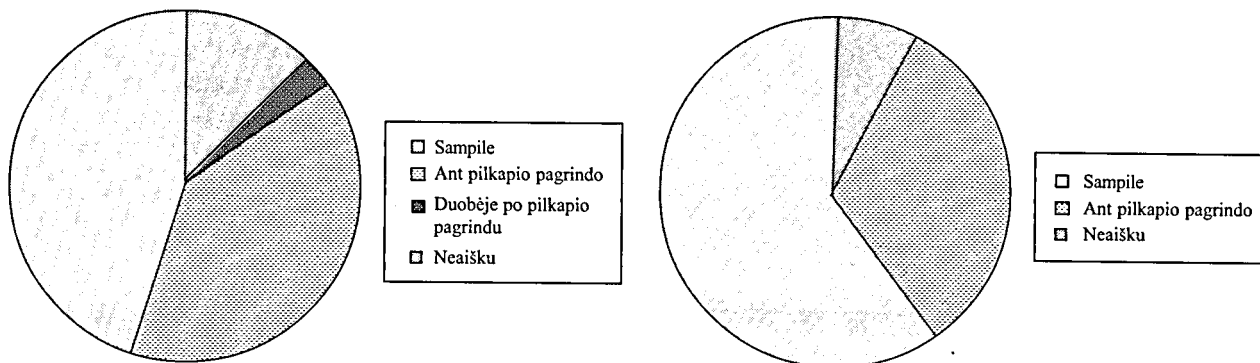
vienas atskirai). Mirusiųjų pasaulio suvokimas yra kultūros (plačiąja prasme) atspindys, todėl laikytinas etniškumo sąvokos sudėtine dalimi.

Vienas ryškiausių Rytų Lietuvos pilkapių bruožų yra paprotys pilkapyje laidoti žirgą (10 pav.). Žirgų kapai, dažniausiai įrengti atskirame pilkapyje, paplitę visame Rytų Lietuvos pilkapių kultūros areale. Griautinė žirgų laidosena būdingesnė šiaurinei, o degintinė – pietinei jo daliai. Tačiau gana dideliame regione – Neries, Žeimenos baseinuose – žirgai laidoti dvejojais. Abiejų tipų kapų rasta ir daugelyje pilkapynų (Kapitoniškės, Alinka–Raistinė, Kernavė, Rusių Ragas, Šveicarai). Literatūroje paprastai nurodoma dvejopa žirgų laidosena, pabrėžiant tik patį laidojimo pobūdį (Volkaitė–Kulikauskienė, 1971, p. 10; Lietuvos, 1977, p. 13). Tačiau kaupiantis naujiems duomenims ryškėja gero kai didesnė žirgų kapų įvairovė. Kai kuriuose pilkapynuose randama viename sampile įvairiai įrengtų žmogaus ir žirgo kapų. Degsnės–Labotiškių (Molėtų r.) pilk. 1 rasti degintiniai žirgo ir dviejų žmonių kapai (Tautavičius, 1970š, p. 9–12). Kretuonių (Švenčionių r.) pilk. 55, be griautinio žirgo kapo, buvo greičiausiai vėliau užkasti sudeginto žmogaus palaikai bei

žmogaus skeleto dalys (Semėnas, 1996a). Peršukšto (Švenčionių r.) pilk. 9 ant pagrindo buvo degintinių, greičiausiai – žmogaus kaulų bei dalis žirgo stuburo (Покровский, 1897, c. 163). Varliškių (Trakų r.) pilk. 8, be griautinio

6 pav. Degintinių žmonių kapų padėtis Rytų Lietuvos pilkapiuose (Alinkos–Raistinės, Bevandeniškių–Maišinkos–Sausių, Čiobiškio, Degsnės–Labotiškių, Didžiulių, Dieveniškių, Grigiškių–Neravų, Kapitoniškių, Kretuonių, Pabarių, Pamusio, Stakų, Varliškių pilkapynų duomenimis).

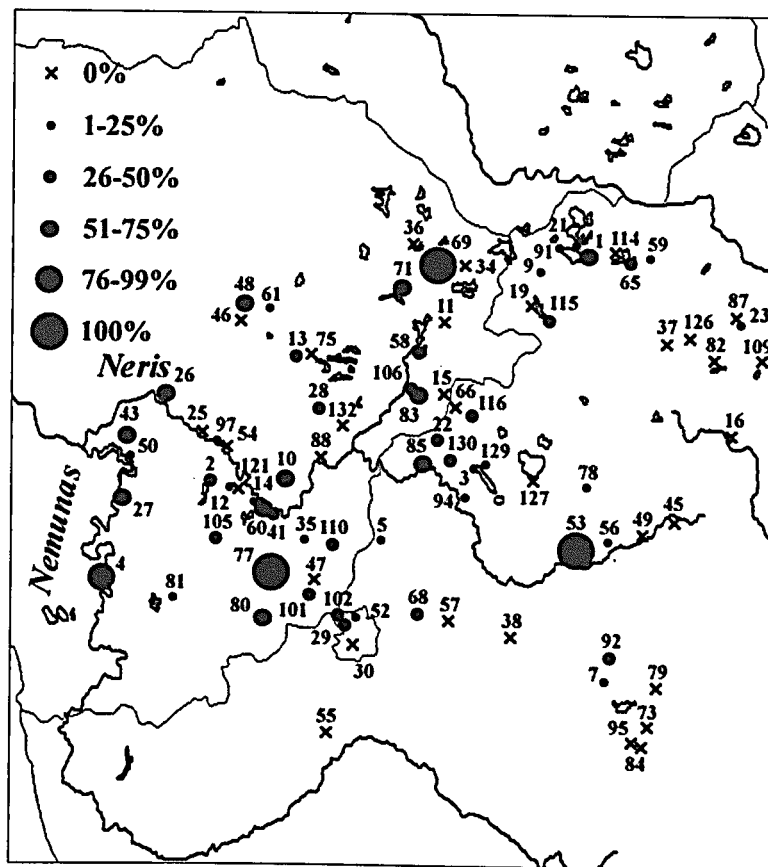
7 pav. Degintinių žirgų kapų padėtis Rytų Lietuvos pilkapiuose (Alinkos–Raistinės, Dėgnės–Labotiškių, Didžiulių, Kapitoniškių, Kastkiškių, Kernavės, Pabarių, Rusių Rago, Skubėtų, Stakų pilkapynų duomenimis).

8 pav. Degintinių kapų padėtis krivičių ir dregovičių pilkapiuose (pagal Лысенко, 1991, с. 151–242; Штыхаў, 1992, с. 67, табл. 6).

žirgo kapo griovyje, aptikti dar 4 degintiniai žmonių kapai (Luchtanas, 2000, p. 192).

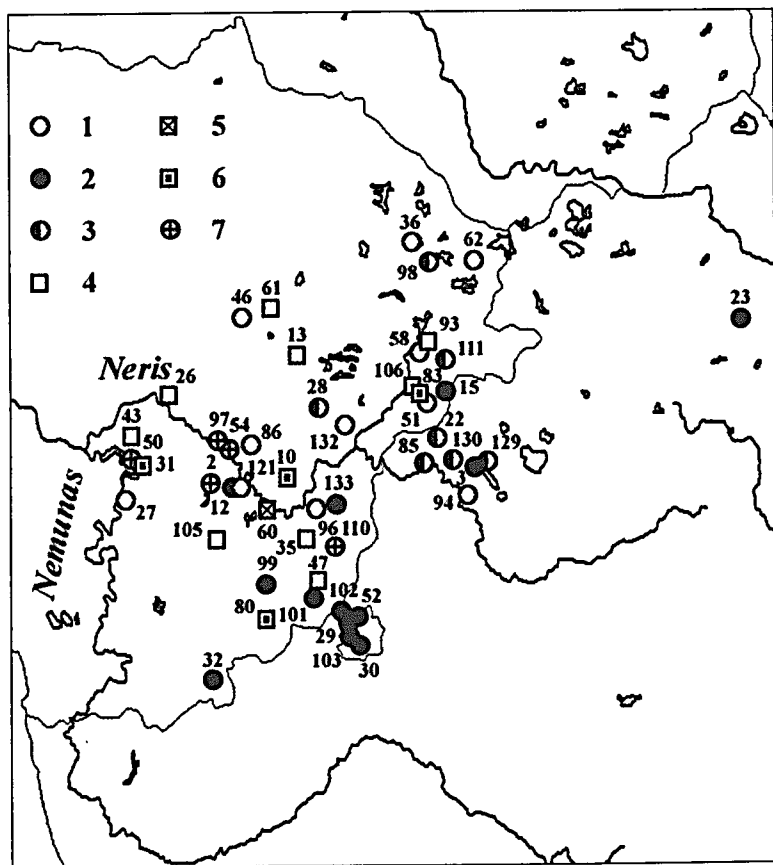
Kartais ir žmogaus, ir žirgo įkapių randama ir viename degintiniame kape. Pabarių (Šalčininkų r.) pilk. 1, tyrinėtame 1893 m. V. Šukevičiaus, viename kape rastas pentinis siauraašmenis kirvis, ietigalis, du peiliai, dvi balnakilpės, balno apkalų bei žvangučių (Jankevičienė, 1961, p. 39, pav. 3). Kretuonių pilk. 32 rasti trys kapai. Pirmajame buvo tikrai žmogui būdingų įkapių (dvi juostinės apyrankės, pasaginė segė, peilis), antrajame – žąslai, dvi balnakilpės ir lazdelinis smeigtukas, o trečiajame – pjautuvus, peilis bei du juostiniai ietigaliai (Kuncienė, Butėnienė, 1978š, p. 15–17). Deja, šių palaikojimų osteologinės medžiagos neištyrus specialistams, konkretesnes išvadas daryti sudėtinga. Tokiais atvejais sunku nustatyti, ar degintiniai palaikai žmogaus, ar žirgo, ar kape nepalaidoti ir žmogus, ir žirgas. Kai kuriuose aiškiuose žmonių kapuose randama žirgo įkapių. Pavyzdžiui, žąslai aptikti Kretuonių pilk. 21 (Butėnienė, 1976š, p. 43) bei Kernavės pilk. 1 (Kulikauskas, 1982, p. 71) degintiniuose kapuose. Abiem atvejais degintiniai kaulai buvo žmogaus*. Greičiausiai mirusiam žmogui į kapą įdėtos žirgo įkapės simbolizavo žirgo laidojimą kartu su juo. Šį reiškinį reikėtų laikyti simboliu papročio kartu laidoti žmogų ir žirgą variantu.

Tyrinėtojai jau seniai pastebėjo, kad pilkapiuose dažnai randama tikrai žirgo įkapių, dažniausiai pjautuvų, be jokių kitų kapo požymių. Tokie pjautuvai literatūroje

9 pav. Vidutinis pilkapių be kapų skaičius pilkapynuose (pilkapynų sąrašas prie 12 pav.). L. Kurilos brėž.

* Doc. dr. R. Jankausko informacija.

10 pav. Žirgų kapų paplitimas: 1 – griautiniai kapai, 2 – degintiniai kapai, 3 – griautiniai ir degintiniai kapai, 4 – simboliniai kapai, 5 – griautiniai ir simboliniai kapai, 6 – degintiniai ir simboliniai kapai, 7 – griautiniai, degintiniai ir simboliniai kapai (pilkapynų sąrašas prie 12 pav.). L. Kurilos brėž.

vadinti aukojimo įrankiais (Киркоръ, 1859, c. 18; Покровскій, 1895, c. 219–220). Žirgo įkapės laikomos aukomis (Butėnas, 2000, p. 165), siejamos su apeigomis (Šimėnas, 2000, p. 218). Labiausiai įtikinama atrodo nuomonė, kad pilkapiuose aptinkamos žirgo įkapės yra žirgo kapo simbolis (Kuncienė, 1969, p. 60; Kulikauskas, 1982, p. 71; Bliujienė, 1992, p. 113–119). Kai kurie tokie simboliniai kapai išsiskiria turtingumu: Alinkos–Raistinės (Trakų r.) pilk. 8 (Bliujienė, 1992, p. 113, pav. 14), Peršukšto pilk. 7 (Покровскій, 1897, c. 161–163, табл. X). Mirus savininkui, žirgas turbūt dėl jo brangumo nebuvo užmušamas ir palaidojamas, o pagal to meto papročius supilamas atskiras pilkapis, kuriame užkasamos tiktai žirgo įkapės. Vertėtų atkreipti dėmesį į tai, kad Šiaurės Rytų Lietuvoje, kur žirgai dažniausiai laidoti nedeginti, simbolinių kapų įkapės randamos nepabuvusios ugnyje, tuo tarpu Piet-

ryčių Lietuvoje, kur gyvavo žirgų deginimo paprotys, jos dažniausiai būna apdegusios. Greičiausiai šį reiškinį reikėtų aiškinti taip: deginant mirusįjį, į laužą buvo įmetamos žirgo įkapės, o vėliau pagal paprotį užkasamos atskirame pilkapyje. Tai turėjo simbolizuoti viso žirgo sudeginimą. Bendruomenės, neturėjusios papročio žirgus deginti, ir simbolines įkapes laidodavo nedegintas. Galbūt žirgų laidosenos įvairovės būta ir dar didesnės. Simboliniu žirgo palaidojimu kartu su mirusiu šeiminku galima laikyti Pučkalaukio (Vilniaus r.) pilk. 1 k. 1, kuriame tarp degintinių žmogaus kaulų buvo žirgo dantis*.

Rytų slavų kraštuose taip pat žinoma pavienių žirgų kapų. Sudegintų arba nedegintų žirgų bei žirgo aprangos detalių rasta Černigovo pilkapyne (Рыбаков, 1949, c. 26–27, рис. 5). Žirgų kaulų buvo ir kai kuriuose Gniozdovo pilkapiuose (Авдусин, 1952, c. 28). Tačiau šie ir kiti pilkapiai su žirgų palaidojimais ryškiai išsiskiria iš kitų rytų slavų laidojimo paminklų. Tai – neabejotinai ne eilinių bendruomenės narių, bet karinio elito – kunigaikščių bei karių-draugovinkų kapai. Paprastai juose gausiai randama ginklų, nebūdingų slavų kapams, bei brangių papuošalų. Apie šių pilkapių išskirtinumą byloja ir įspūdingi jų matmenys.

Taigi išskyrus labai retus specifinius ir lengvai atskiriamus diduomenės ir karių kapus, paprotys laidoti žirgą yra visiškai nebūdingas rytų slavų gentims. Tai ryškus Rytų Lietuvos pilkapių bruožas, ypač tuomet, kai žirgas palaidotas atskirai nuo žmogaus. Tikrai Rytų Lietuvai būdingi ir simboliniai žirgų kapai – atskirame pilkapyje užkastos tiktai žirgo įkapės (pjautuvas, žaslai, balno kilpos).

Tačiau ar galima žirgų laidoseną laikyti būtent etniniu rodikliu? Greičiausiai šio papročio buvimą arba nebuvimą reikėtų aiškinti tam tikrais politiniais ir socialiniais procesais, tiksliau – visuomenės socialinio išsivystymo lygiu. Formuojantis feodaliniams santykiams ir randantis valstybingumo užuomazgoms, didėja socialiniai skirtumai tarp eilinių bendruomenės narių ir politinio bei karinio elito. Kariavimas virsta nuolatiniu dalies visuomenės užsiėmimu. Brangūs ginklai, žirgas tampa diduomenės atributais, priemonėmis pademonstruoti savo turtą bei išskirtinę pa-

* Doc. dr. R. Jankausko informacija.

dėtį visuomenėje. Šį išskirtinumą stengiasi pabrėžti ir laidojimo apeigose. Galbūt paprastus bendruomenės narius buvo netgi draudžiama laidoti su ginklais ar žirgu. Šie procesai pastebimi rytų slavų archeologinėje medžiagoje. Ilguosiuose pilkapiuose, nors ir nedažnai, randama ginklų, žirgų kaulų, žirgo aprangos detalių (Седов, 1974, с. 33, табл. 28: 1, 2). Tuo tarpu X–XI a. tokios įkapės aptinkamos jau tikrai pačiuose turtingiausiuose kapuose. Panašios tendencijos pastebimos ir Rytų Lietuvoje. Tai aiškiai rodo diduomenės, kuri savo rankose telkia karinę galią, formavimąsi. Lietuvoje šie procesai vyko keliais šimtmečiais vėliau negu slavų kraštuose ir į valstybingumo idėją peraugo tikrai XIII a. Pagoniškosios XIII–XIV a. Lietuvos valstybės visuomenė savo struktūra buvo panaši į X–XII a. Rusios visuomenę. Šiuo laikotarpiu greičiausiai Lietuvoje žirgas taip pat jau buvo suvokiamas kaip aukštesnio socialinio sluoksnio ženklas. XIII a. lietuvių bei kitų baltų kavaleriją iš esmės sudarė kilmingieji (Gudavičius, 1992, p. 43–45). Su žirgais laidoti tikrai išskirtiniai asmenys. Žirgų kapų nerasta vieninteliame išsamiau tyrinėtame Rytų Lietuvos XIII–XIV a. kapinyne Kernavėje–Kriveikiškėse (Luchtanas, Vėlius, 1996). Tačiau didieji Lietuvos kunigaikščiai, pasak rašytinių šaltinių, laidojant buvo deginami ne tik su gausiomis įkapėmis, bet ir su savo žirgais (Vėlius, 1996, p. 421, 469, 571, 577). Vėlyvajame geležies amžiuje feodalinė diduomenė dar nebuvo galutinai susiformavusi ir įgavusi visų savo išskirtinumo požymių. Žirgas dar buvo laikomas kiekvieno bendruomenės vyro atributu. Itin didelė žirgo reikšmė turėjo būti Polocko Kunigaikštystės ekspansijos laikotarpiu bei kiek vėliau, suaktyvėjus grobiamiesiems lietuvių žygiams. Taigi IX–XII a. Rytų Lietuvoje gyvavęs žirgų laidojimo paprotys atspindi ne tik laidojimo papročius bei pomirtinio gyvenimo suvokimą, tačiau ir tam tikrą socialinio vystymosi stadiją – negalutinai susiformavusią feodalinę visuomenę.

Kalbant apie įkapių kaip etniškumo rodiklio reikšmę, galima išskirti dvi radinių grupes: įkapes, būdingas tikrai vienam arba kitam regionui, ir įkapes, kurių randama ir lietuvių, ir slavų pilkapiuose, tačiau kurių proporcijos ryškiai skiriasi (2 lent.). Pirmajai grupei priklauso dauguma papuošalų bei aprangos detalių. Juos galima laikyti ryškiu etniniu požymiu. Netgi neanalizuojant dirbinių chronologijos bei tipologijos, į akis krinta tai, kad per visą laikotarpį atskirose gentyse papuošalų kompleksas išlieka gana stabilus. Pavyzdžiui, Rytų Lietuvoje moterys mėgo puoštis įvijiniais žalvario karoliais, tuo tarpu visose rytų slavų gentyse buvo labai madingi stiklo karoliai. Rytų Lietuvoje dažnai randamos išgaubto trikampio pjūvio apyrankės, o slavų kraštuose – vytos arba pintos iš kelių vielučių. Kita vertus, ne visus papuošalus galima pavadinti grynai lietu-

viškais arba grynai slaviškais. Dalis jų buvo būdingi dideliems regionams. Pavyzdžiui, vytinės antkaklės kūginiais galais nešiotos ne tik lietuvių, bet ir kitų baltų genčių, antkaklės plokščiais užkeistais galais labai mėgtos latgalių. Vytų apyrankių, labai paplitusių slavų gentyse, nerasta Rytų Lietuvos pilkapiuose, tačiau jų buvo kai kuriuose Lietuvos pajūrio kapinyuose (Gintališkė, Palanga). Panašių pavyzdžių būtų galima pateikti ir daugiau. Be to, kiekvienu konkrečiu atveju negalima atmesti importo galimybės. Todėl tvirtu etniniu rodikliu laikytinas tikrai didesnis ar mažesnis papuošalų kompleksas.

Prie pirmosios radinių grupės reikėtų priskirti ir peninius siauraašmenius kirvius bei žirgo aprangos reikmenis. Žąslus arba balnakilpes galima laikyti patikimu lietuvišku požymiu, netgi jei jie randami žmogaus kape. Kaip minėta, žirgo laidojimas savaime yra ryškus lietuviškas bruožas, o žirgo įkapių dėjimas į kapą raiteliui tėra simbolinis šio papročio variantas. Kiek kitaip reikėtų traktuoti dažnai žirgų kapuose randamus pjautuvus. Šių įrankių aptinkama ir slavų laidojimo paminkluose, tačiau čia jie dėti į kapus žmonėms. Todėl šiuo atveju svarbus ne tiek pats dirbinys, kiek aplinka, kurioje jis rastas. Pjautuvą, rastą kartu su kitomis žirgo įkapėmis arba simboliniame kape (pjautuvas padėtas ant pilkapio pagrindo, šalia nėra jokių kapo pėdsakų), reikėtų laikyti lietuvišku, o rastą žmogaus kape – slavišku požymiu.

Antrajai grupei priklauso daugiausia darbo įrankiai, kai kurie ginklai (ietigaliai) bei papuošalai (stiklo karoliai). Lietuvių ir slavų laidojimo paminkluose dauguma įrankių randami nevienodai dažnai. Pavyzdžiui, slaviškuose pilkapiuose daug dažnesni radiniai yra plačiaašmeniai kirviai, skiltuvai. Tuo tarpu Rytų Lietuvos pilkapiams būdingos įkapės yra verpstukas, yla. Įrankis turi aiškiai paskirtį, jo formą lemia funkcionalumas, o ne išvaizdumas. Didžioji dalis šių dirbinių nepasizymi formų įvairove ir paprastai neatspindi regioninių skirtumų. Reikia manyti, kad daugumą tų pačių įrankių naudojo ir lietuviai, ir slavai, tikrai ne visi jie buvo dedami į kapus. Įrankių gausą kapuose lėmė ne tiek jų paplitimas buityje, kiek įsivaizdavimas, ar įrankio prireiks pomirtiniame gyvenime. Patys savaime įrankiai negali turėti didelės reikšmės sprendžiant apie laidojimo paminklo etninę priklausomybę. Todėl šiuo atveju daugiau dėmesio reikia skirti ne pavieniams dirbiniams, bet tiems, kurie pilkapyne randami pakankamai dažnai. Be abejo, patikimus duomenis gali teikti tikrai palyginti gerai ištirti paminklai.

Neretai geriausiu etniškumo rodikliu laikoma keramika bei jos puošyba. Keramikos gamyba lengvai suderinama su moteriškais užsiėmimais (vaikų priežiūra, maisto ruošimu ir t.t.) (Arnold, 1985, p. 101), ja dažniausiai užsiėmėdavo moterys. Keramikos gamybai nereikia ypatingų įgūdžių, todėl atkrinta importo tikimybė. Tačiau aptaria-

2 lentelė. Lietuvių ir rytų slavų pilkapių įkapių komplekso skirtumai.

POŽYMIS	1	2	3	4
Apgalvis	+	-	-	-
Vytinė antkaklė kūginiais galais	+	-	-	-
Antkaklė plokščiais užkeistais galais	+	-	-	-
Antkaklė, vyta iš 4 vielučių	-	-	+	-
Antsmilkinis	-	-	+	-
Įvijinis žalvario karolis	+	-	-	-
Filigraninis karolis	-	-	+	-
Stiklo-emalio karolis	-	-	-	+
Auksuotas (sidabruotas) stiklo karolis	-	-	+	-
Serdoliko karolis	-	-	+	-
Metalinis pakabutis	-	-	+	-
Juostinė apyrankė platėjančiais galais	+	-	-	-
Išgaubto trikampio skerspjuvio apyrankė	+	-	-	-
Apyrankė iš storos apskrito skerspjuvio vielos	-	-	+	-
Vyta arba pinta apyrankė	-	-	+	-
Stiklinė apyrankė	-	-	+	-
Žiedas iš apskrito skerspjuvio vielos	-	-	+	-
Vytas, pintas arba pynimą imituojantis žiedas	-	-	+	-
Grubaus darbo geležinė keturkampė arba keturkampė profiliuotais šonais diržo sagtis	-	+	-	-
Profiliuota (tyros pavidalo) diržo sagtis	-	-	+	-
Saga	-	-	+	-
Yla	-	+	-	-
Dvigubo nupjauto kūgio arba cilindro formos verpstukas	-	+	-	-
Dvigubo nupjauto kūgio formos verpstukas, puoštas geometriniu ornamentu	+	-	-	-
Šiferinis verpstukas	-	-	+	-
Skiltuvas	-	-	-	+
Pjautuvas (žirgo, simboliniame žirgo kape arba žmogaus kape kartu su kitomis žirgo įkapėmis)	+	-	-	-
Pjautuvas (žmogaus kape)	-	-	+	-
Kibiroliekanos	-	-	+	-
Pentinis siauraašmenis kirvis	+	-	-	-
Pentinis plačiaaašmenis kirvis	-	-	-	+
Ietigalis	-	+	-	-
Žaslai	+	-	-	-
Balnakilpė	+	-	-	-
Moneta	-	-	+	-
Apžiesta keramika	-	-	-	+

1 – ryškus lietuviškas požymis, 2 – neryškus lietuviškas požymis, 3 – ryškus slaviškas požymis, 4 – neryškus slaviškas požymis.

majame regione šiuo kriterijumi pasinaudoti sudėtinga. Ir lietuvių, ir krivičių bei dregovičių laidojimo paminkluose aptinkami lipdyti bei apžiesti neornamentuoti arba bangėlėmis puošti puodai. Išsamesnių, tikslių mokslų metodais paremtų studijų pilkapių keramika bent kol kas nesusilaukė. Tiesa, rytų slavų pilkapiuose apžiesta keramika yra gerokai dažnesnis radinys. Kitų slaviškų dirbinių komplekse ji laikytina slavam būdingu bruožu.

Taigi kaip etninės priklausomybės požymis gali būti naudojamos dauguma įkapių. Tačiau nė viena jų negali būti absoliutus rodiklis. Šia prasme patikimas kriterijus yra įkapių kompleksas – kelių etninių požymių visuma.

PILKAPYNŲ ETNINĖS PRIKLAUSOMYBĖS ANALIZĖ

Toliausiai į šiaurę nutolę tyrinėti Rytų Lietuvos pilkapynei yra Galminiai (Zarasų r.), Salakas (Zarasų r.), Dūkštas–Vigodka (Ignalinos r.), Lapušiškė. Tyrinėjimų metu juose užfiksuota tipiška Rytų Lietuvos pilkapiams laidosena. Lapušiškės pilk. 4 rastas žirgo kapas su žaslais bei balnakilpėmis (Žiogas, 1909, p. 11). Žirgo griaučiai bei įkapių buvo ir Galminių pilk. 1 (Tautavičius, 1978š, p. 4–5). Literatūroje minima, kad žirgų kapų rasta ir Salako pilkapyne (Памятная, 1895, c. 113). Šiame regione nėra

nė vieno gerai ištirtu pilkapyno, tačiau ir turimi duomenys leidžia teigti, jog čia neabejotinai gyventa lietuvių bendruomenių.

Ryčiau esančiame Breslaujos ežeryno regione paplitę jau slaviški laidojimo paminklai. Taip tvirtinti įgalina nemažas tyrinėtų pilkapių skaičius. Pavyzdžiui, Ukljos–Zagorjės (Breslaujos r.) pilkapyne 11-oje ištirtų pilkapių rasta tikrai po 1 kapą ir tik vienu atveju mirusysis buvo sudegintas (pilk. 3). Tarp pilkapiuose aptiktų įkapių – pinta apyrankė, profiliuota sagtis, stiklo karoliai (Покровский, 1895, c. 167–173). Lesnajos (Miorų r.) pilkapyne daugumoje pilkapių rasta po vieną griautinį kapą. Įkapių komplekso didžiąją dalį taip pat sudaro slavams būdingi dirbiniai: profiliuotos sagtys, vytos apyrankės, antsmilkiniai, stiklo karoliai, skiltuvai (Дучиц, 1988, c. 106–107). Daugumoje kitų Breslaujos ežeryno pilkapyių taip pat aptikta griautinių kapų bei rytų slavams būdingų įkapių: antsmilkinių, stiklo karolių, pintų žiedų bei apyrankių, profiliuotų sagčių ir t.t. Degintiniai kapai dažniausiai įrengiami ant pilkapio pagrindo (nuo 56 iki 88%), pilkapyje jų dažniausiai būna po vieną. Neretai degintiniai kaulai randami urnoje (Покровский, 1895, c. 177–179, 187–192, 198–202, 212–215). Be to, šiame regione nerandama žirgo kapų ar žirgo aprangos detalių.

Tarp artimiausių tyrinėtų Lapušiškės ir Apsų (Breslaujos r.) pilkapyių yra apie 30 km, tarp Lapušiškės ir netyrinėto Stankovičių (Breslaujos r.) pilkapyių – apie 25 km atstumas. Tarp kiek piečiau esančių netyrinėtų Padysnio (Ignalinos r.) ir Vidžių–Rimšanų (Breslaujos r.) pilkapyių yra apie 15 km. Neturint duomenų apie šių pilkapyių laidoseną bei chronologiją daryti kategoriškas išvadas sudėtinga, tačiau nesunku pastebėti, jog ir Breslaujos ežeryne, ir Dūkšto bei Dysnų ežerų apylinkėse pilkapyiai išsidėstę gerokai tankiau. Todėl reikėtų manyti, kad artimiausias lietuvių ir slavų bendruomenės skyrė 15–30 km pločio negyvenamas plotas. Tokia dykra tęsėsi nuo Drūkšių ežero į pietus maždaug iki Vidžių ir apytiksliai sutapo su dabartine Lietuvos ir Baltarusijos siena. Lietuvių ir slavų gentis skyrė pelkėtos ir ežeringos vietovės. Tai sudarė natūralias gamtines kliūtis susisiekimui, todėl tarpentinė dykra nebuvo plati.

Įdomu, kad šioje teritorijoje nėra pilkapyių, paliktų mišrios bendruomenės. Šiaurės Rytų Lietuvos pilkapiuose nepastebima kokių nors slaviškų įtakų, o Breslaujos ežeryno pilkapiuose beveik nėra lietuviškų elementų. Tiesa, Breslaujos ežeryno slavų pilkapiuose randama nemažai baltams būdingų papuošalų: vytinių antkaklių kilpiniais galais, apyrankių gyvuliniais galais, pasaginių segių, kriaušės formos skambaliukų. Šie dirbiniai būdingi šiauriau gyvenusiems latgaliams bei vakarų baltams. Veikia su latgalių nei lietuvių įtaka reikėtų sieti ir Rackij Bor (Bres-

laujos r.) pilk. 3 rastą apgalvio plokštelę (Покровский, 1895, c. 187, рис. 57). Į tai, kad Breslaujos regione jaučiama nemenka latgalių įtaka, atkreipė dėmesį ir baltarusių archeologai (Дучиц, 1991, c. 76). Kai kurie pilkapyiai išsiskiria slavams nebūdingu didesniu palaidojimų viename sampile arba „tuščių“ pilkapių skaičiumi. Boginos (Breslaujos r.) pilk. 3 buvo 3 degintiniai kapai (Покровский, 1895, c. 213). Achremovcų–Belmonto (Breslaujos r.) pilkapyne iš 7 pilkapių 5-iose neužfiksuota jokių kapų pėdsakų (Покровский, 1895, c. 181–183). Vis dėlto vargu ar nedidelis ištirtų pilkapių skaičius įgalina teigti, jog šiame pilkapyne „tušti“ sampilai sudaro daugumą. Breslaujos ežeryno regione palyginti dažnai randama ginklų (ietigalių) bei lipdytos keramikos. Tačiau nė viename iš šių pilkapyių nėra ryškių lietuviškų bruožų ar dirbinių komplekso, kuris liudytų buvus tiesioginius ryšius arba prekybinius kontaktus būtent su lietuvių gentimi. Todėl šiuo atveju terminą „slaviškas pilkapyas“ tenka naudoti kaip priešingybę terminui „Rytų Lietuvos pilkapyas“, nenagrinėjant kitų baltų genčių įtakos.

Toliau į pietus nubrėžti genčių ribas galima tikrai apytiksliai. Kairiajame Dysnos krante yra vos vienas kitas pilkapyas. Šarkovščynos rajone netyrinėtas nė vienas pilkapyas, vos po kelis pilkapyus kasinėta Dokšicų bei Pastovių rajonuose, tačiau nė viename iš jų nėra ištirta didesnio skaičiaus sampilų. Glubokojės rajone, Dysnos dešiniųjų intakų baseinuose pastebima gerokai didesnė pilkapyių koncentracija. Šiame regione tyrinėta daugiau laidojimo paminklų, kuriuose susiduriama beveik išimtinai tik su slaviška medžiaga. Daugumoje paminklų randama tik griautinių kapų bei slavams būdingų įkapių. Pavyzdžiui, gerai ištyrinėtame Černevičių (Glubokojės r.) pilkapyne rasta antsmilkinių, stiklo karolių, auksuotų stiklo karolių, metalinių pakabučių, apyrankių bei žiedų iš apskrito skerspjūvio vielos, profiliuotų diržo sagčių, plačiašmenių kirvių, apžiestos keramikos. Iš 72-ių ištirtų kapų 42 buvo griautiniai. Nedidelis šiame pilkapyne ir „tuščių“ sampilų skaičius (5%) (Голубович, Голубович, 1945, c. 128; Hołubowiczowie, 1940, p. 4). Šo (Glubokojės r.) pilkapyne visuose 16-oje tyrinėtų pilkapių buvo po vieną griautinį palaidojimą (Голубович, Голубович, 1945, c. 128).

Tuo tarpu labiausiai į rytus nutolę Rytų Lietuvos pilkapyiai (Sidariškiai, Juodeliškė, Šventa) išsidėstę tik kiek ryčiau Ignalinos ir Švenčionių. Šventos (Švenčionių r.) pilkapyne rastas griautinis žirgo kapas bei degintinis kapas, kuriame, sprendžiant pagal įkapę – pjautuvą – taip pat greičiausiai buvo palaidotas žirgas (Kirkor, 1855, p. 25–26). Prie Lietuvos sienos, rytinėje Pastovių rajono dalyje, atrodo, taip pat gyventa lietuvių. Lintupių (Pastovių r.) pilkapyne ištirti 5 pilkapiai, kuriuose rasta degintinių kapų

bei tipiškas Rytų Lietuvos pilkapių įkapių kompleksas: apgalvių plokštelės, antkaklė plokščiais užkeistais galais, juostinė apyrankė platėjančiais galais, ietigalis, pentinis siauraašmenis kirvis, ylos, moliniai verpstukai (Покровский, 1897, c. 141–148). Šis pilkapynas išsiskiria ir didesniu kapų skaičiumi viename sampile (iki 3). Vaiškūnų (Pastovių r.) pilkapynas degintiniuose kapuose rasta vytinių antkaklių, ietigalis, verpstukų, ylių, geležinis skambalas ir kitų Rytų Lietuvos pilkapiams būdingų dirbinių (Зверыго, 2001, c. 115, рис. 5). Tiesa, šiame pilkapynas buvo ir labiau slavams būdingų pentinių plačiaaašmenių kirvių bei apžiestos keramikos. Tačiau, kaip minėta anksčiau, šių dirbinių, nors ir negausiai, pasitaiko ir visame Rytų Lietuvos pilkapių areale.

Tarp šių dviejų pilkapynų masyvų ryškus 50–60 km pločio tarpas, apimantis rytinę Ignalinos ir Švenčionių rajonų dalį (Didžiasalio ir Adutiškio apylinkes) bei didelę Pastovių rajono dalį – nuo Lintupių apylinkių iki Voropajevio ir Golbicos baseino. Pietuose dykra tęsiasi iki Naručio ežero. Visoje šioje teritorijoje žinoma vos keletas pilkapynų, apie kurių laidoseną praktiškai nėra duomenų. Surviliškių ir Sarančianų (abu Pastovių r.) pilkapynai yra netyrinėti. Pastarajame yra tiksliai 2 sampilai, iš jų vienas 20 m skersmens ir 2,2 m aukščio. Tverėčiaus–Vilėkų (Ignalinos r.) pilkapynas ištirtas vienas keturkampio formos pilkapis, kurio sampile rastas degintinis kapas be įkapių (Покровский, 1897, c. 139–140). Apie šiuos pilkapynus palikusių bendruomenių etninę priklausomybę spręsti sunku. Tačiau tikėtina, kad kiek ryčiau nurodytos ribos gyventa atskirų lietuvių arba mišrių bendruomenių. Kita vertus, pavienių pilkapynų tarpentinėje dykroje buvimą galima bandyti aiškinti ir kitaip: galbūt žmonės juose palaidoti dėl kokių nors religinių priežasčių, žuvę karo žygio metu ir t.t.

Šioje teritorijoje nėra nei didelių ežerų ar upių, nei pelkių. Greičiausiai todėl dykra tarp lietuvių ir slavų genčių čia platesnė. Artimiausiuose pilkapynuose taip pat nepastebima ryškesnių tarpentinė ryšių pėdsakų. Išsamiai tyrinėtame Kretuonių pilkapynas rastas visas kompleksas lietuviams būdingų įkapių: vytinių ir plokščiais užkeistais galais antkaklių, įvijinių karolių, išgaubto trikampio pjūvio apyrankių, ietigalių, pentinių siauraašmenių kirvių, žirgo įkapių ir t.t. Šiame pilkapynas viename sampile dažniausiai laidoti keli mirusieji (iki 8, vidutiniškai – 2,15), nemažas ir „tuščių“ pilkapių skaičius (43%) (Butėnienė, 1976š; 1979š; Kuncienė, Butėnienė, 1978š; Butėnienė, Tautavičienė, 1980š). Pilk. 55 rastas žirgo skeletas su žąslais (Semėnas, 1996a). Simbolinių žirgų kapų žinoma ir kituose tyrinėtuose Švenčionių rajono pilkapynuose: Sudotos (Merkevičius, 1990, p. 56), Rėkučių–Paversmio (Semėnas, 1996b). Tuo tarpu artimiausiuose tyrinėtuose

slaviškuose pilkapynuose nėra praktiškai jokių lietuviškų laidosenos bruožų ar įkapių. Lietuviška įtaka galima laikyti nebent Černevičiuose rastą degintinį (žirgo?) kapą su žąslais (Голубович, Голубович, 1945, c. 132). Atrodo, žirgo kaulų buvo ir XVIII a. pabaigoje tyrinėtame Mosaro (Glubokojės r.) pilkapynas (Mienicki, 1892, p. 286). Deja, šiame regione dauguma pilkapynų tyrinėti tiksliai epizodiškai, todėl neįmanoma analizuoti tokių kriterijų kaip kapų skaičius sampile, griautinių ir degintinių kapų santykis, degintinių kapų padėtis ir t.t.

Toliau į pietus išsiskiria dvi ryškesnės pilkapynų grupės. Pirmoji apima Neries pakrantes bei Svyrių ežero apylinkes, antroji – Naručio, Miasastro, Batorino ežerų apylinkes bei Uzliankos ir Naručio upių baseinus. Pirmojoje grupėje ištirta nemažai pilkapių (Alioškos–Ponizjė, Budrionys, Pilvinai, Rimšėnai, Zasvyris, Zeziulka–Sidariškės), kuriuose susiduriama su Rytų Lietuvos pilkapių kultūrai būdinga medžiaga. Visuose šiuose paminkluose buvo degintinių arba griautinių žirgų kapų bei žirgo įkapių (Покровский, 1899, c. 7, 13, 15–16, 19–22, 31, 50–51, 56, 58–59, 68–69, рис. 7, 14). Zeziulkos–Sidariškių (Astravo r.) pilk. 2 rasta vytinė antkaklė kūginiais galais (Покровский, 1899, c. 57), Alioškų–Ponizjės (Medilo r.) pilk. 2 bei Budrionių (Astravo r.) pilk. 9 – pentiniai siauraašmeniai kirviai (Покровский, 1899, c. 31, 69–70, рис. 8). Vidutinis kapų skaičius šiuose pilkapynuose svyruoja nuo 1,1 iki 1,7, „tuščių“ pilkapių – nuo 25 iki 64%. Atrodo, lietuvių gyventa visame dabartiniame Astravo rajone, rytinėje Medilo bei šiaurinėje Smurgainių rajono dalyje. Šiame regione žinoma ir I tūkst. pilkapių su akmenų vainikais (Čiomaja Luža).

Įdomios medžiagos suteikė Zasvyrio (Medilo r.) pilkapyno tyrinėjimai. Jame užfiksuota nemažai lietuvių laidosenai būdingų bruožų. Vidutiniškai viename pilkapyje buvo 1,6 kapo, o pilk. 3 (1976 m. tyrinėjimai) rasti net 6 palaidojimai (Зверыго, 2001, c. 113). Iš 52 ištirtų sampilų 12 buvo „tušti“ (23%). Pilk. 4 (1895 m. tyrinėjimai) ir 18 (1934 m. tyrinėjimai) buvo žirgų kapai, o pilk. 7 ir 20 (1895 m. tyrinėjimai) – greičiausiai kartu sudeginti žmogus ir žirgas (Jaskanis, 1962, p. 469; Покровский, 1899, c. 13, 15, 19–22, рис. 14). Tačiau kai kurie laidosenos bruožai būdingi rytų slavų gentims. Pilk. 8 (1895 m. tyrinėjimai) ir pilk. 1, 2, 5, 7, 10, 16 (1934 m. tyrinėjimai) buvo griautiniai kapai (Jaskanis, 1962, p. 461–469; Покровский, 1899, c. 16). Kapuose aptikta dirbinių, būdingesnių ir Rytų Lietuvos pilkapių kultūrai (antkaklė plokščiais užkeistais galais, įvijiniai karoliai, pentiniai siauraašmeniai kirviai, ietigaliai, ornamentuoti verpstukai, ylos, žąslai, balnakilpė, pjautuvai ir t.t.), ir rytų slavų gentims (antsmilkiniai, filigraniniai, stiklo bei sidabruoti stiklo karoliai, pakabutis-kryželis, pynimą imituojantys bei

iš apskrito skersinio pjūvio vielos pagaminti žiedai, pentiniai plačiaaašmeniai kirviai, skiltuvai, apžiesta keramika). Sprendžiant iš gausios medžiagos, pilkapynas paliktas mišrios arba bent stiprią slavų įtaką patyrusios lietuvių bendruomenės. Netoli pilkapyno tyrinėta gyvenvietė datuojama laikotarpiu iki VIII–IX a. (Зверуго, Медведев, 1992, c. 43), todėl menkai papildo žinias apie vėlyvojo geležies amžiaus etninę situaciją.

Kol kas iš pilkapynų, išsidėsčiusių palei Nerį aukščiau Mikališkių, vėlyvojo geležies amžiaus palaidojimų rasta Rimšėnuose ir Ašmenėlyje (abu Smurgainių r.). Rimšėnų pilkapynė ištyrta 4 sampilai su akmenų vainikais. Pilk. 1 rastas žirgo dantis, o pilk. – žirgo kaulų (Покровский, 1899, c. 7). Greičiausiai šis pilkapynas datotinas pačia vėlyvojo geležies amžiaus pradžia.

Sudėtingiau interpretuoti Ašmenėlio pilkapyno medžiaga, juolab kad jame ištyrtas tikrai vienas sampilas su mažiausiai 9 degintiniais kapais. Taigi pilkapio konstrukcija labiau būdinga Rytų Lietuvai. Tačiau kapuose rasta nemažai rytų slavams būdingų dirbinių: pintų žiedų, profiliuota sagtis, skiltuvų, apžiestos keramikos. Pastebėtina, kad vienintelis pilkapyje rastas pjautuvas, atrodo, buvo moters kape (Зайковский, 2001, c. 413–417, рис. 1–5, 7:16–20, 8:10–12, 9:6, 8, 14, 26). Būdingesnėmis lietuviškomis įkapėmis laikytini nebent pentiniai bei ginklai (ietigaliai, kalavijas) (Зайковский, 2001, c. 413–417, рис. 1–5, 7:16–20, 8:10–12, 9:6, 8, 14, 26). Tačiau viena-reikšmiškai laikyti Ašmenėlio pilkapį etniškai mišrios bendruomenės laidojimo paminklu, turint omenyje vėlyvą jo datavimą – XIII a. antruoju ketvirčiu arba viduriu (Зайковский, 2001, c. 417–418) – nederėtų. Pastaruoju metu literatūroje išsakyta nuomonė, kad ankstyviausi senkapiai su griautiniais kapais Rytų Lietuvoje galėjo pasirodyti anksčiau nei manyta iki šiol – dar iki oficialaus krikšto (1387 m.) (Luchtanas, Vėlius, 2002, p. 160; Kurila, 2003, p. 32–34). Kaip minėta, pilkapių nykimo data gali būti ankstintina. Todėl tikėtina, kad Ašmenėlio pilkapis yra vienas vėlyviausių Rytų Lietuvos pilkapių, supiltų praėjus galbūt netgi ištisam šimtmečiui nuo kultūros išnykimo. Taigi šis paminklas gali priklausyti laikotarpiui, kuomet Rytų Lietuvoje pradėjo įsivyrėti griautinė laidosena ir nusistovėjo tam tikras specifinis įkapių kompleksas. Pilkapyną palikusi bendruomenė, gyvenusi periferijoje, galėjo dar kurį laiką išsaugoti senąsias laidojimo tradicijas – paprotį pilti pilkapius. Tačiau įkapių kompleksas, kuris priklauso ne tikrai nuo laidojimo papročių, bet ir nuo realaus dirbinių paplitimo, galėjo neišlikti archajiškas. Dauguma pilkapio radinių (rakto formos pakabučiai, pinti bei pra-

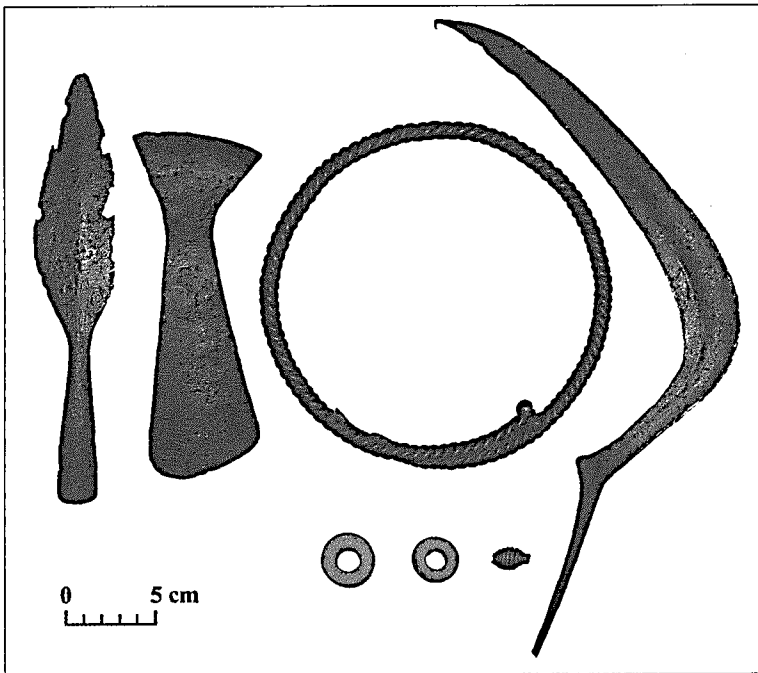
platinta priekine dalimi žiedai, profiliuotos sagtys, plačiaaašmeniai kirviai, skiltuvai, apžiesta keramika) būdingi ir Lietuvos viduramžių (XIV a. pabaigos–XVII a.) senkapiams. Be abejo, tokia Ašmenėlio pilkapio laidosenos interpretacija, ištyrus tikrai vieną pilkapį, tėra hipotetinė. Todėl kaimynų įtakos tikimybės atmesti nederėtų. Galbūt būtent slaviška įtaka reikėtų aiškinti ir ilgiau išlikusį paprotį pilti Rytų Lietuvai tuomet jau nebūdingus pilkapius.

Apie kitų pilkapynų, nusidriekusių palei Nerį iki Smurgainių, laidoseną duomenų nėra (Žodiškės, Dzeviatnia, Daniušėvas) arba juose rasta tikrai I tūkst. vidurio ir antrosios pusės pilkapių su akmenų vainikais ir šiam laikotarpiui būdingais radiniais (Andrejevcai, Smurgainiai). Sprendžiant iš pilkapynų topografijos (šiam regione jie išsidėstę gana kompaktiškai), labiausiai tikėtina, jog upės pakrantėse gyventa artimų lietuvių bendruomenių. Ar tarpentinė riba čia išsilaiškė stabili iki XI–XII a., šiuo metu pasakyti sunku. Artimiausias tyrinėtus pilkapynas su aiškiais vėlyvojo geležies amžiaus kapais Aluošia (Astravo r.) yra jau netoli Lietuvos sienos. Čia 1892 m. ištyrta 5 pilkapiai su degintiniais kapais (Покровский, 1893b, c. 124–128). Dar 17 pilkapių kasinėta 1933 m., tačiau tyrinėjimų duomenys liko nepaskelbti, užsimenama tikrai, kad rasta degintinių kapų (Hołubowicz, 1937, p. 84). Kapų inventorius būdingas Rytų Lietuvos pilkapiams: ietigaliai, pentinis siauraaašmenis kirvis, cilindriniai ir dvigubo nupjauto kūgio formos verpstukai (vienas jų – su zigzago ornamentu), pjautuvas, keturkampė diržo sagtis profiliuotais šonais, vytinė antkaklė kūginiais galais, įvijiniai karoliai ir t.t.* (11 pav.).

Apie pilkapynų grupę, apimančią Naručio ežero, Užliankos ir Naručio upių baseinus, duomenų taip pat mažai. Zanaročio (Medilo r.) pilkapyne ištyrta 3 pilkapiai, kuriuose rasti degintiniai kapai be įkapių. Dviejuose kapuose kaučiukai buvo supilti į urnas (Покровский, 1899, c. 4–5). Medilo pilkapyne 1962–1963 m. ištyrta 12 sampilų, tačiau tyrinėjimų duomenys nepaskelbti. Iš trumpo aprašymo aišku tikrai tiek, kad čia rasta griautinių kapų, antsmilkinių ir t.t. (Згор, 1987b, c. 67). Daugiausia žinių teikia Navrų (Medilo r.) pilkapyno tyrinėjimų duomenys. Iš 29-ų ištyrtų pilkapių tikrai du buvo be kapų, viename rastas degintinis palaidojimas. Likusiuose pilkapiuose buvo po 1 griautinį kapą. Šiame pilkapyne rastas tipiškas slavams įkapių kompleksas: plačiaaašmeniai kirviai, antsmilkiniai, stiklo karoliai, pakabučiai ir t.t. (Cehak-Hołubowiczowa, 1937).

Piečiau Naručio ežero esantys pilkapynai (Zaoziorkai, Iža, Liubkai) netyrinėti, todėl galima tikrai spėti, kad

* Lietuvos nacionalinis muziejus, inv. nr. AR 239: 1–73.

11 pav. Aluošios (Astravo r.) pilkapyno radiniai (Lietuvos nacionalinis muziejus, inv. nr. AR 239: 8, 9, 22, 42, 43, 46, 68). L. Kurilos nuotr.

ir juos paliko slavų bendruomenės. Tokiu atveju Neries ir Naručio tarpupyje nuo Svyrių ir Naručio ežerų iki Smurgainių apylinkių tarp lietuvių ir slavų genčių susidaro apie 20 km pločio negyvenama teritorija. Upės čia sudarė natūralias tarpgerininės dykros ribas.

Ryškesnių slaviškų įtakų pastebima tikrai jau aptaruose Zasvryio bei galbūt Ašmenėlio pilkapynuose. Tuo tarpu apie lietuviams būdingus bruožus slavų pilkapuose kalbėti sunkiau. Duomenų šiuo klausimu teikia tikrai fragmentiški ir ne itin patikimi šaltiniai. Zaborjės–Chotenčicų (Vileikos r.) pilkapynė iš 4-ių F. Pokrovskio ištirtų sampilų 2 buvo „tušti“. Pilk. 3 rastas skeletas su antsmilkiniiais, o pilk. 2 – degintinių kaulų krūvelė, iš viršaus uždengta urna, šalia gulėjo geležinė saktis. Autoriaus teigimu, degintinių kaulų būta žirgo (Покровский, 1893a, c. 140–143). Kasutoje–Čiževičiuose (Vileikos r.) ištirta 18 sampilų ir visuose rastas tikrai degėsių sluoksnėlis ant pagrindo (Штыхов, 1971, c. 169). Toks neįprastas slavams „tuščių“ pilkapių skaičius sunkiai paaiškinamas, vis dėlto vargu ar vien jis įgalina išvelgti lietuvišką įtaką. Neaiškios etninės priklausomybės pilkapiai su degintiniais kapais 1934 ir 1937 m. tyrinėti Heljanove (Vileikos r.) (Голубович, 1937, p. 84, 88). Tyrinėjimų duomenys liko nepaskelbti, todėl nėra duomenų apie pilkapių konstrukciją.

Kapuose rasta dirbinių, kurių negalima laikyti grynai slaviškais arba baltiškais: peiliukų, akmeninis galastovas, pincetas, adatinė su trimis adatomis, keturkampių geležinių diržo sagčių, pasaginių segių susuktai galais, juostinių apyrankių, lipdytos keramikos ir t.t.* Tyrėjai šį paminklą laikė baltišku (Голубович, Голубович, 1945, c. 132), tačiau tokį teiginį sunku patvirtinti. Kai kuriuos dirbinius galbūt ir reikėtų sieti su baltiška įtaka, tačiau nė vieno iš jų negalima laikyti tipišku Rytų Lietuvos pilkapiams.

Problemiškiausia nustatyti pietrytinę Rytų Lietuvos tipo pilkapių paplitimo ribą. Ašmenos ir Smurgainių rajonuose tyrinėta tik keletas pilkapynų, o duomenys apie juos labai skurdūs. Vijos rajone netyrinėtas nė vienas pilkapynas. Be to, šiame regione jau sutinkami ir jotvingių laidojimo paminklai.

Viename iš nedaugelio tyrinėtų pilkapynų Gurkovicuose netoli Smurgainių degintiniuose kapuose rasta plačiaašmenių bei siauraašmenis kirvis, kalavijų, skiltuvų, ietigalių, strėlių antgalių, pentinų, keturkam-

pių sagčių, pasaginė segė platėjančiais galais, verpstukas, apžiestos keramikos. Tačiau nėra duomenų apie pilkapių konstrukciją, kapų skaičių ar padėtį sampile. Šio pilkapyno etninė priklausomybė lieka diskutuotina. Jį bandyta sieti netgi su vikingų palikimu (Antoniewicz, 1930, p. 115–116, pav. 16). Apie 20 km į pietus esančiame Kozarovščynos (Smurgainių r.) pilkapynė susiduriama su slaviška (arba mišria slaviška ir jotvingiška) laidosena. Pilkapiuose, kurių dalis sukrauti iš akmenų, rasta griautinių kapų, apžiestos keramikos, pentinis plačiaašmenis kirvis, paausutuotų stiklo karolių (Jarocki, 1901, p. 47–48, pav. 18–20).

Slavų, atrodo, gyventa ir toliau į vakarus. Vysokojės (Ašmenos r.) pilkapynė XX a. pradžioje ištirtas vienas sampilas, kuriame rastas griautinis kapas. Ant palaidotojo piršto buvo žiedas iš apskrito skerspjūvio vielos, prie šono gulėjo kalavijas, o kojūgalyje – apžiestas puodas (Jarocki, 1901, p. 47, pav. 13–15). Iš šio pilkapyno taip pat žinoma ir kitų slavams būdingų dirbinių: antsmilkinių, filigraninis karolis (Гуревич, 1962, c. 184). Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad ir Vysokojės, ir Kozarovščynos pilkapiai yra labai nedidelių matmenų, bet santykinai labai aukšti (apie 3 m skersmens ir iki 2 m aukščio). Pagal konstrukciją ir įkapes šiuos pilkapynus reikėtų datuoti XIII a.

* Lietuvos nacionalinis muziejus, inv. nr. AR 250: 1–28.

Ne visai aiškios etninės priklausomybės pilkapiai tyrinėti Markenatų (Ašmenos r.) pilkapyne. Čia ištirti 4 pilkapiai, iš dalies apkrauti akmenimis, iš kurių dviejuose rasti degintiniai kapai. Kapų inventorių sudarė apžiesta keramika, pintas žiedas bei antsmilkinis. Tame pačiame pilkapyne yra ir iš akmenų krautų kapų su baltams būdingomis įkapėmis (žąslai, pentiniai) (Рыков, 1914). Greičiausiai šį paminklą reikėtų laikyti jotvingišku arba mišriu jotvingišku ir slavišku.

Vienintelis tyrinėtas lietuviškas pilkapynas tarp Aluošios ir Dieveniškių kilpos Anciuliai–Tabariškės (Ašmenos r.) buvo prie pat dabartinės Lietuvos ir Baltarusijos valstybinės sienos. Čia 1856 m. ištirti du sampilai su degintiniais kapais ir būdingomis Rytų Lietuvos pilkapiams įkapėmis: apgalvio dalimis, įvijiniais karoliais, vytine antkakle kūginiais galais, verpstukais, pentiniu siauraašmeniu kirviu, ietigaliu. Tiesa, šiame pilkapyne aptiktas ir slavams būdingas dirbiny – kibirėlio rankena (Kurila, 2002a, p. 43, pav. 5). Tokių dirbinių neretai randama dregovičių laidojimo paminkluose (Дучыц, 1994).

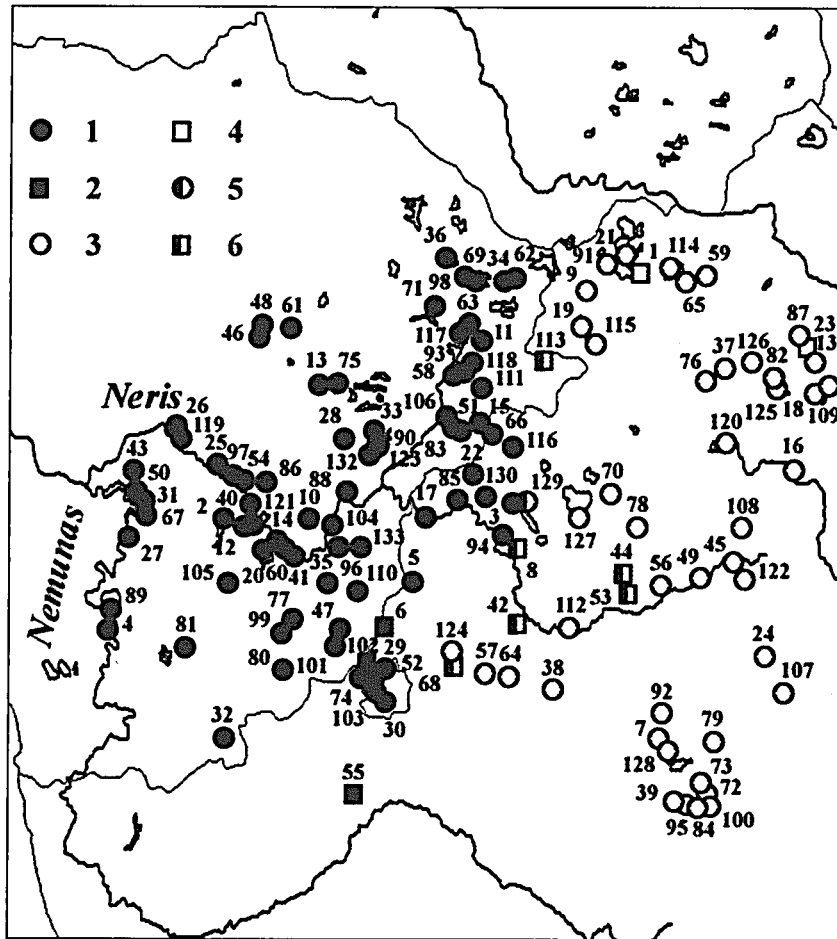
Artimiausi išsamiau tyrinėti pilkapynai yra jau Lietuvos teritorijoje, Dieveniškių kilpoje. 1951–1952 m. kasinėti vėlyvojo geležies amžiaus pilkapiai Didžiuliuose, Dieveniškėse, Stakuose, Kastkiškėse (visi Šalčininkų r.). Visuose šiuose pilkapyuose užfiksuota tipiška Rytų Lietuvos pilkapių kultūrai laidosena: degintiniai žmonių bei žirgų kapai, nemažas vidutinis kapų skaičius pilkapyje (nuo 1 iki 3, o Stakų pilk. 8 buvo 5 kapai). Kapų inventorių sudaro vytinė antkaklė kūginiais galais, išgaubto trikampio skerspjuvio apyrankė, pjautuvai, žąslai, balnakilpės. Iš bendro konteksto išsiskiria tikrai Stakų pilk. 8, kuriame buvo ir slavams būdingų dirbinių: geltonos masės stiklo karoliukų, antsmilkinis plokščiais užkeistais galais bei filigraninis karolis (Tautavičius, 1958). Pastaraisiais metais Lietuvos ir Baltarusijos pasienyje tyrinėti Mykoliškių–Tadaravo bei Stalgionių (abu Šalčininkų r.) pilkapynai. Pirmajame rastas degintinis kapas su 2 ietigaliais, pentiniu siauraašmeniu kirviu ir kitomis įkapėmis, antrajame – degintinis žirgo kapas su būdingomis įkapėmis (Kuncevičius, 2000, p. 186–187). Šalia esantys, bet jau į Baltarusijos teritoriją patenkantys pilkapynai (Vaišnoriškiai, Klevica, Ščipanovičiai, Korabai), deja, netyrinėti, todėl neįmanoma nustatyti, kiek toli į rytus dar gyventa lietuvių. Turimais duomenimis, rytinę lietuvių teritorijos ribą reikėtų vesti per Ašmenos apylinkes ir dabartinę Lietuvos valstybinę sieną ties Dieveniškėmis. Tačiau ateities tyrinėjimai šią ribą gali nukelti kiek toliau į rytus.

Šiuo metu sunku atsakyti ir į klausimą, ar šiame regione lietuvių ir slavų gentis skyrė negyvenama dykra. Analizuojant pilkapyne topografiją, didesnių tuščių plotų neišryškėja. Tačiau nereikėtų pamiršti, kad per aptariamą maždaug 400 metų laikotarpį etninė situacija galėjo kisti.

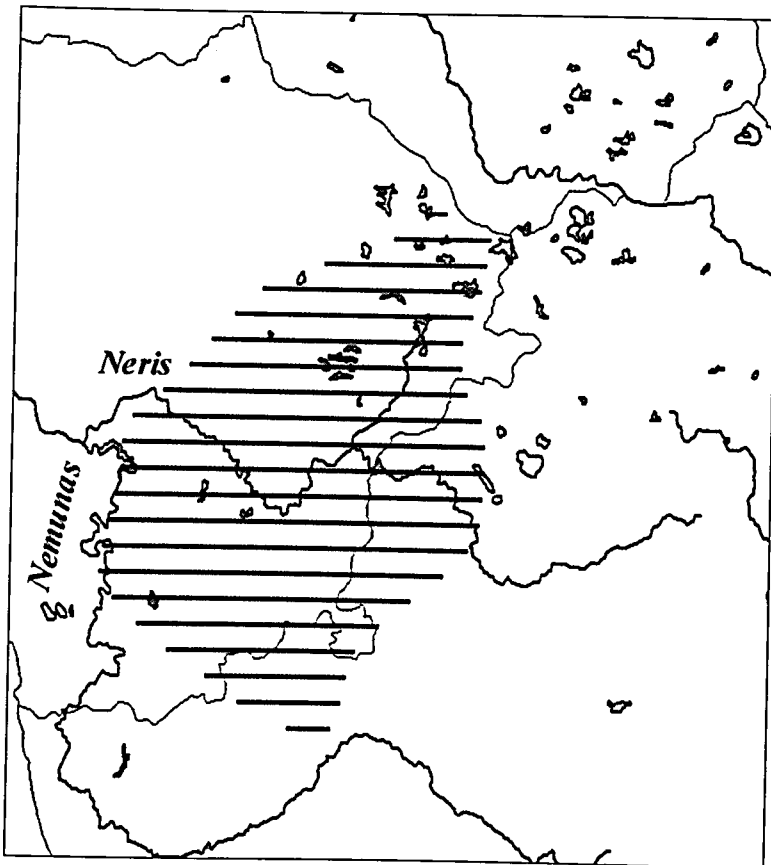
Tuo tarpu archeologiniai tyrinėjimai atskleidžia šio dinamiško proceso projekciją vienoje erdvėje. Šiuo metu turimų duomenų nepakanka pilkapyams skirstyti į chronologines grupes ir patikimai analizuoti etninę situaciją atskirais laikotarpiais. Minėti artimiausi slaviški pilkapynai (Vysokojė, Kozarovščyna) greičiausiai priklauso vėlyviausiems šio tipo paminklams ir datuoti XII–XIII a. Išskyrus paminklus, kurių etninė priklausomybė neaiški, artimiausi tyrinėti ankstyvesni slaviški paminklai yra gerokai toliau į rytus. Gorodilovo (Voložino r.) pilkapyne ištirti 4 pilkapiai, kuriuose rasti 3 griautiniai kapai bei vienas degintinis kapas urnoje (Гуревич, 1962, c. 160). Šviadų (Vileikos r.) pilkapyne taip pat rasta degintinių kapų urnose (Збор, 1987a, c. 160). Taigi gali būti, kad iki X–XI a. slavų gyventa tikrai kiek toliau į vakarus nuo Vileikos ir Molodečno, o nuo artimiausių lietuvių bendruomenių juos skyrė negyvenamas plotas. XII–XIII a. slavai galėjo pasistūmėti į vakarus ir kolonizuoti dalį dabartinių Smurgainių ir Ašmenos rajonų. Kurį laiką ši teritorija galėjo būti netgi mišriai apgyvendinta lietuvių ir slavų. Tačiau tokie teiginiai kol kas išlieka tikrai prielaida.

Piečiausiai esantis lietuviškas pilkapynas Lietuvos teritorijoje yra Drucminai–Mantotai (Varėnos r.), kuriame rasta degintinių žirgų kapų, pjautuvų (Отчеть, 1892, c. 52). Artimiausi Baltarusijos teritorijoje esantys pilkapynai (Žirmūnai, Bostūnai, Lipniškiai) netyrinėti ir jų etninė priklausomybė neaiški. Šiame regione sutinkami ir jotvingiški akmenų kapai. Kosovščynos (Lydos r.) pilkapyne kasinėti 7 pilkapiai apjuosti akmenų vainikais arba apkrauti akmenimis. Rasti degintiniai kapai bei negausus inventorius: ietigaliai, pentinis siauraašmenis kirvis, ylos, antsmilkinis, apžiesta keramika (Збегыро, 2001, c. 117–118, рис. 7–8). Sprendžiant iš pilkapių konstrukcijos ir radinių, šį paminklą paliko lietuvių arba mišri lietuvių–jotvingių–slavų bendruomenė. Kosovščyna yra toliausiai į pietus nutolęs tyrinėtas lietuviškų bruožų turintis pilkapynas, todėl sąlyginai per jį galima vesti pietinę lietuvių genties ribą. Kiti netoliese esantys pilkapynai (Scerkovas, Suchvolnaja) kol kas netyrinėti. Reikia manyti, kad lietuvių gyventa ir visame ruože tarp Dieveniškių ir Lydos, Gaujos (Nemuno intako) baseine.

Taigi turimais pilkapyne tyrinėjimų duomenimis, vėlyvajame geležies amžiuje Rytų Lietuvos pilkapių kultūros ribą reikėtų vesti per Dūkšto ir Dysnų ežerus, kiek ryčiau Ignalinos ir Švenčionių, per Lintupių apylinkes, Svyrių ežerą, palei Nerį iki Smurgainių, per Ašmenos apylinkes, palei dabartinę Lietuvos ir Baltarusijos sieną ties Dieveniškėmis, palei Gaują iki Lydos apylinkių. Į dabartinę Baltarusijos teritoriją patenka tikrai nedidelė lietuvių gyvento ploto dalis (Astravo, Voronovo rajonai, dalis Pastovių, Medilo, Smurgainių, Ašmenos, Vijos ir Lydos rajonų) (12, 13 pav.).

12 pav. Pilkapynų etninė priklausomybė: 1 – lietuviškas pilkapynas, 2 – lietuviškas pilkapynas su tam tikrais slaviškais elementais, 3 – slaviškas pilkapynas, 4 – slaviškas pilkapynas su tam tikrais lietuviškais elementais, 5 – mišrios etninės priklausomybės pilkapynas, 6 – neiškos etninės priklausomybės pilkapynas (1 – Achremovcai–Belmontas, 2 – Alinka–Raistinė, 3 – Alioškos–Ponizjė, 4 – Alytus, 5 – Aluošia–Loša, 6 – Anciuliai–Tabariškės, 7 – Anusina, 8 – Ašmenėlis, 9 – Apsai, 10 – Aukštieji Rusokai, 11 – Ažušilė, 12 – Balceriškės–Vievis, 13 – Baltadvaris, 14 – Bevandeniškės–Maišinka–Sausiai, 15 – Bildos–Kameniškė, 16 – Biruliai, 17 – Bistryčia, 18 – Bobrovščyna, 19 – Bogina, 20 – Bražuolė, 21 – Breslauja, 22 – Budrionys, 23 – Černevičiai, 24 – Červonyj Bor, 25 – Čiobiškis, 26 – Dagilioniai, 27 – Darsūniškis–Atmainai, 28 – Degsnė–Labotiškės, 29 – Didžiuliai, 30 – Dieveniškės, 31 – Dovainonys, 32 – Drucminai–Mantotai, 33 – Dubingiai–Jutonys–Baluoša, 34 – Dūkštas–Vigodka–Saksoniškės–Ažuolynė, 35 – Dusinėnai, 36 – Galminiai, 37 – Gatovkai, 38 – Gorodilovas, 39 – Gorodišča, 40 – Grabijolai, 41 – Grigiškės–Neravai–Misijonarka, 42 – Gurkovicai, 43 – Guronys, 44 – Heljanovas–Galinovas, 45 – Izbišča, 46 – Jakšiškis, 47 – Jašiūnai–Geložė, 48 – Judinys, 49 – Kamena, 50 – Kapitoniškės, 51 – Kasčiukai, 52 – Kastikiškės, 53 – Kasuta–Čiževičiai, 54 – Kernavė, 55 – Kosovščyna, 56 – Kostykai, 57 – Kozarovščyna, 58 – Kretuonys, 59 – Kubiliščyna, 60 – Kunigiškės, 61 – Kurklių Šilas, 62 – Lapušišškė–Sausasalys, 63 – Lauksteniai, 64 – Lenkovščyna, 65 – Lesnaja, 66 – Lintupiai, 67 – Maisiejūnai, 68 – Markenatai, 69 – Martėniškės, 70 – Medilas, 71 – Minčia, 72 – Minskas, Landoro g., 73 – Minskas, Liubimovo pr., 74 – Mykoliškiai–Tadaravas, 75 – Miškiškiai–Aktapolis, 76 – Naruševas, 77 – Naujieji Maceliai, 78 – Navrai, 79 – Ošmiancai, 80 – Pabariai, 81 – Pamusys, 82 – Peravozas, 83 – Peršukštas, 84 – Petrovščyna, 85 – Pilvinai, 86 – Plikiškės, 87 – Poddubnikai, 88 – Pučkalaukis–Nemenčinė, 89 – Punios Šilas–Bundoriai–Kuronai, 90 – Purviniškiai, 91 – Rackij Bor, 92 – Radoškovičiai, 93 – Rėkučiai–Paversmys, 94 – Rimšėnai, 95 – Rylovščyna, 96 – Rokantiškės, 97 – Rusių Ragas, 98 – Salakas–Kurgoniai, 99 – Senieji Maceliai, 100 – Skoryničiai, 101 – Skubėtai, 102 – Stakai, 103 – Stalgionys, 104 – Staviškės, 105 – Strėva, 106 – Sudota, 107 – Svidnas, 108 – Škliancai, 109 – Šo, 110 – Šveicarai, 111 – Šventa, 112 – Šviadai, 113 – Tverečius–Vilėkos, 114 – Uklija–Zagorjė, 115 – Ustjė, 116 – Vaiškūnai, 117 – Vaišniūnai–Medžiukalnis, 118 – Vajuonis, 119 – Vanagiškiai, 120 – Varganai, 121 – Varliškės, 122 – Veina–Čerepovščyna, 123 – Velianka, 124 – Vysokojė, 125 – Zaborjė, 126 – Zalesjė, 127 – Zanočis, 128 – Zaslavlīs, 129 – Zasvyris, 130 – Zeziulka–Sidariškės, 131 – Ziabkai, 132 – Žingiai, 133 – Žvirbliai). *L. Kurilas brėž.*

13 pav. Rytų Lietuvos pilkapių paplitimo teritorija vėlyvajame geležies amžiuje.
L. Kurilos brėž.

Per visą lietuvių ir slavų paribį (galbūt išskyrus tikrai pietinę jo dalį) driekėsi 15–60 km skersmens negyvenamas plotas. Greičiausiai tai reikėtų aiškinti ne itin draugiškais tarpgentiniais santykiais, rusų metraščių aprašomais jau nuo XI a. pirmosios pusės. Dėl įtemptos politinės aplinkos nusistovėjo griežtos genčių ribos. Kai kuriuose regionuose jos nekito kelis šimtmečius. Pavyzdžiui, daugumoje Breslaujos ežero pilkapių (Apsai, Ustjė, Rackij Bor) rasta ir I–II tūkst. sandūros degintinių kapų urnose, ir vėlesnių griautinių kapų su slaviškais įkapėmis. Galbūt ne tokia stabili riba buvo pietrytiniame lietuvių teritorijos pakraštyje. Čia XII–XIII a. slava galėjo kolonizuoti iki tol buvusias tuščias arba baltų (jotvingių, lietuvių) gyventas teritorijas. Žinoma, tokia galimybė, turint nedaug patikimų duomenų, išlieka prielaida. Juolab kad istoriniame kontekste (stiprėjant lietuvių karinei ekspansijai į rytus) slavų kolonizacija būtų nelengvai paaiškinama.

Tarpgentinės dykros plotis priklausė nuo natūralių gamtinių kliūčių (upių, ežerų, pelkių). Vėlyvojo geležies amžiaus chronologija iš esmės sutampa su vadinamuoju klimato maksimumu, šiltesniu ir drėgnesniu laikotarpiu

(1000–1200 m.) (Lamb, 1972, p. 464). Deja, klimato bei vandens lygio kaitos poveikis apgyvendinimui aptariamajame regione išsamiau netyrinėtas. Todėl sunku pasakyti, kiek įtakos ši aplinkybė galėjo turėti dykros tarp lietuvių ir slavų genčių susiformavimui.

Išskyrus palyginti retus atvejus (Zasvyris, Ašmenėlis, Anciuliai–Tabariškės, Stakai, Kosovščyna) Rytų Lietuvos pilkapiuose nepastebima praktiškai jokių slaviškų įtakų. Sunku kalbėti ir apie ryškesnius lietuviškus elementus artimiausiuose slavų pilkapyuose. Atrodo, kad slavų laidosenai kur kas didesnės įtakos turėjo kitos baltų gentys (šiaurėje – latgaliai, pietuose – jotvingiai). Kita vertus, dauguma Šiaurės Vakarų Baltarusijos pilkapių kasinėti tik epizodiškai. Be to, tyrinėjimai čia intensyviausiai vyko XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje, kuomet medžiaga ne visuomet pakankamai gerai dokumentuota. Kaip rodo Zasvyrio pilkapyne pavyzdys, ištyrus didesnę skaičių sampilų tikėtina rasti ir vienai, ir kitai etninei grupei būdingų kapų. Galbūt su lietuviškais papročiais reikėtų sieti palyginti gausiai paribio slavų pilkapyuose randamus ginklus (dažniausiai – ietigalius).

Tačiau vargu ar tai atspindi draugiškai perimtus laidojimo papročius. Veikiau atvirkščiai – tradicija dėti į kapą ginklus tiek vienoje, tiek kitoje pusėje buvo sąlygota nuolatinių karinių susidūrimų.

Tenka pripažinti, kad etninė situacija Rytų Lietuvoje ir Šiaurės Vakarų Baltarusijoje geležies amžiuje ateityje gali būti interpretuojama ir kitaip. Nors darbe rytiniai lietuvių kaimynai vadinti tiesiog rytų slavais, liko nenagrinėti lietuvių ir jotvingių, slavų ir jotvingių tarpgentiniai santykiai bei galima ankstesniųjų krašto gyventojų – rytų baltų genčių substrato įtaka etniniams procesams. Tai ir nebuvo šio straipsnio tikslas. Darbe stengiasi koncentruotis į lietuvių gentį (Rytų Lietuvos pilkapių kultūrą), aiškiai išskiriant ją iš kitų baltų genčių. Be abejo, remiantis vien laidojimo paminklais, išvados negali pretenduoti į galutinę tiesą. Etniškumo (tautiškumo) sąvoka apima daugelį visuomenės gyvenimo aspektų (bendra teritorija, kalba, papročiai, savimonė). Šie požymiai nėra universalūs ir lygiaverčiai kiekvienu konkrečiu atveju (Gudavičius, 1998, p. 163–164). Laidosena tėra vienas kultūros aspektų. Pilkapiai yra ne vienintelis, galbūt ir ne pats svarbiausias, nors ir geriausiai pažįstamas, šaltinis, teikiantis duomenų

apie Rytų Lietuvą priešistoriniu laikotarpiu. Etninio (kultūrinio) darinio sutapatinimas būtent su laidojimo paminklais yra jau šių laikų realija. Paradoksalu, bet Rytų Lietuvos pilkapių kultūros (kultūrinės visumos) teritorija nebūtinai sutampa su pilkapių (konkreto paminklų tipo) paplitimo teritorija. Tas pats pasakytina ir apie kultūros egzistavimo laikotarpį. Todėl genties teritorijos apibrėžimas, remiantis laidojimo paminklų tyrinėjimų duomenimis, yra kiek neišbaigtas. Išsamesniems apibendrinimams būtinas platesnio archeologinių paminklų komplekso duomenų panaudojimas. Kalbant apie tarpgentinių santykių pobūdį, daug žinių galėtų suteikti išsamesni piliakalnių, gyvenviečių, tokių paminklų kaip Rėkučių gynybinis pylimas bei kulto objektų tyrinėjimai.

IŠVADOS

1. Lietuvių ir slavų genčių ribų klausimą nagrinėjo daugelis autorių, išsakyta nemažai skirtingų nuomonių. Šią nuomonių įvairovę reikėtų aiškinti tuo, kad nė vienas autorius nenaudojo viso laidojimo paminklų duomenų komplekso.
2. Nors lietuvių ir slavų laidosena išoriškai ir gana vienalytė, atidžiau paanalizavus galima pastebėti nemažai skirtumų tiek kapų įrangoje, tiek įkapių komplekse.
3. Šiuo metu turimų tyrinėjimų duomenų nepakanka tiksliai Rytų Lietuvos pilkapių kultūros rytinei ribai nubrėžti ir chronologinei jos kaitai pasekti.
4. Turimais pilkapytų tyrinėjimų duomenimis, vėlyvajame geležies amžiuje Rytų Lietuvos pilkapių kultūros ribą rytuose reikėtų vesti per Dūkšto ir Dysnų ežerus, kiek ryčiau Ignalinos ir Švenčionių, per Lintupių apylinkes, Svyrių ežerą, palei Nerį iki Smurgainių, per Ašmenos apylinkes, palei dabartinę Lietuvos Respublikos valstybinę sieną ties Dieveniškėmis, palei Gaują iki Lydos apylinkių.
5. Rytų Lietuvos pilkapiai rytuose buvo paplitę gero kai mažesnėje teritorijoje nei lietuvių genties rytinę ribą nurodo dauguma istorikų bei kalbininkų.
6. Lietuvių ir slavų gentis skyrė 15–60 km pločio negyvenamas plotas. Dykros plotis priklausė nuo natūralių gamtinių kliūčių (ežerų, upių, pelkių).
7. Šiaurinėje lietuvių ir slavų paribio dalyje tarp Drūkšų ežero ir Smurgainių tarpgentinė riba visą vėlyvąjį geležies amžių išliko stabili.
8. Pietinėje paribio dalyje tarp Smurgainių ir Lydos tarpgentinė riba greičiausiai buvo nepastovi. XII–XIII a. čia galėjo vykti slavų migracija į prieš tai negyventus plotus. Kita vertus, tokių išvadų patikimumą menkina negausūs ir fragmentiški tyrinėjimai šiame regione.
9. Toliausiai į rytus esančiuose lietuviškuose pilkapyuose, išskyrus Zasvyrį, Ašmenėlį, Ancilius–Tabariš-

kes, Stakus, Kosovščyną, nepastebima ryškesnių slaviškų įtakų. Taip pat ir artimiausiuose rytų slavų pilkapiuose beveik nėra lietuviams būdingų elementų. Tai reikėtų aiškinti karingais genčių tarpusavio santykiais.

LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

- Alseikaitė-Gimbutienė M.**, 1943 – Kapų tipai Lietuvoje proistoriniais laikais // *Gimtasai kraštas*. Šiauliai, 1943. Nr. 31, p. 1–30.
- Antoniewicz W.**, 1930 – *Czasy przedhistoryczne i wczesnodziejowe ziemi Wileńskiej* // *Wilno i ziemia Wileńska*. Wilno, 1930. T. I, p. 103–123.
- Arnold D. E.**, 1985 – *Ceramic theory and cultural process*. Cambridge-London-New York-New Rochelle-Melbourne-Sydney, 1985.
- Baranauskas T.**, 2000 – Lietuvos valstybės ištakos. Vilnius, 2000.
- Barkus A., Jankauskas R., Urbanavičius A.**, 2002 – Preliminarūs 2001 m. archeologinių kasinėjimų antropologinės medžiagos tyrimų rezultatai // *ATL 2001 metais*. Vilnius, 2002, p. 277–281.
- Bliujienė A.**, 1992 – Alinkos (Raistinės) pilkapiai // *LA*. Vilnius. T. 8, p. 105–127.
- Būga K.**, 1923 – Upių vardų studijos ir aisčių bei slavų senovė // *TŽ*. Kaunas, 1923. Kn. I, p. 1–44.
- Butėnas E.**, 2000 – Kurklių Šilo pilkapytų tyrinėjimai // *ATL 1998 ir 1999 metais*. Vilnius, 2000, p. 164–166.
- Butėnienė E.**, 1976š – Kretuonių pilkapytų, Švenčionių raj., 1976 m. tyrinėjimų dienoraštis. *LIIR*. F. 1. Nr. 588.
- Butėnienė E.**, 1979š – Kretuonių, Švenčionių raj., pilkapytų tyrinėjimų 1979 m. dienoraštis. *LIIR*. F. 1. Nr. 1180.
- Butėnienė E., Tautavičienė B.**, 1980š – Kretuonių pilkapytų, Švenčionių raj. 1980 m. tyrinėjimų dienoraštis. *LIIR*. F. 1. Nr. 804.
- Cehak-Holubowiczowa H.**, 1937 – *Materiał i zagadnienia cmentarzyska kurhanowego koło wsi Nawry (Odbitka z Rocznika archeologicznego)*. Wilno, 1937.
- Gimbutas M.**, 1963 – *The Balts. Ancient peoples and places*. London, 1963.
- Gudavičius E.**, 1992 – Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai // *Karo archyvas*. Vilnius, 1992. T. XIII, p. 43–118.
- Gudavičius E.**, 1998 – Pastabos apie tautą // *Naujasis židinys-Aidai*. Vilnius, 1998. Nr. 3, p. 163–168.
- Gudavičius E.**, 2001 – *Gudai* // Lietuvos didžiosios kunigaikštystės kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai. Vilnius, 2001, p. 197–206.
- Holubowicz W.**, 1937 – *Pięć lat pracy terenowej Muzeum archeologicznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (1933–1937)* // *Rocznik archeologiczny*. Wilno, 1937. Zesz. 1, p. 83–90.
- Holubowicz W.**, 1938 – *Granica osadnictwa słowian i*

- litwinów na Wileńszczyźnie w czasach prezed i wczesnohistorycznych (Odbitka z Kurjera Wileńskiego z dnia 25.XII 1938 r.). Wilno, 1938.
- Holubowiczowie H., W.**, 1940 – Wykopaliska na Wileńszczyźnie w latach 1938 i 1939. Wilno, 1940.
- Iwanowska G.**, 2001 – Kurhan nr 52 z pochówkiem końskim z cmentarzyska wschodnioliteńskiego w Żwirblach // *Officina archaeologia optima. Światowit supplement series P: Prehistory and Middle Ages*. Warszawa, 2001. Vol. VII, p. 99–107.
- Jankauskas R., Urbanavičius A.**, 2000 – Preliminarūs 1998–1999 m. archeologinių kasinėjimų antropologinės medžiagos tyrimų rezultatai // *ATL 1998 ir 1999 metais*. Vilnius, 2000, p. 599–620.
- Jankauskas R., Urbanavičius A.**, 2002 – Preliminarūs 2000 m. archeologinių kasinėjimų antropologinės medžiagos tyrimų rezultatai // *ATL 2000 metais*. Vilnius, 2002, p. 245–259.
- Jankevičienė A.**, 1961 – Pabarių pilkapiai // *MADA*. Vilnius, 1961. T. 1 (10), p. 37–48.
- Jarocki S.**, 1901 – Kurhany i cmentarzyska w pow. Oszmiańskim, w gub. Wileńskiej // *Światowit*. Warszawa, 1901, T. 3, p. 46–48.
- Jaskanis D.**, 1962 – Materiały odkryte w 1934 r. na cmentarzysku kurhanowym w Zaświrzu rej. Świr w B. S. S. R. // *Światowit*. Warszawa, 1962. T. XXIV, p. 459–483.
- Kirkor A. H.**, 1855 – Wycieczka archeologiczna po gubernii Wileńskiej // *Biblioteka Warszawska*. Warszawa, 1855. T. III (LIX), p. 20–26.
- Kulikauskas P.**, 1982 – Kernavės pilkapiai // *ATL 1980 ir 1981 metais*. Vilnius, 1982, p. 70–71.
- Kuncevičius A.**, 2000 – Stalgionių ir Mykoliškių (Tadaravo) pilkapynų tyrinėjimai 1998 m. // *ATL 1998 ir 1999 metais*. Vilnius, 2000, p. 186–189.
- Kuncienė O.**, 1969 – Pabarių (Eišiškių raj.) pilkapių 1966 m. tyrinėjimai // *MADA*. Vilnius, 1969. T. 1 (29), p. 57–68.
- Kuncienė O.**, 1971 – Sausių (Trakų raj.) pilkapiai // *MADA*. Vilnius, 1971. T. 1 (35), p. 73–85.
- Kuncienė O.**, 1972 – Pamusio (Varėnos raj.) pilkapiai (I. Laidosena) // *MADA*. Vilnius, 1972. T. 3 (40), p. 91–100.
- Kuncienė O., Butėnienė E.**, 1978š – Kretuonių (Švenčionių raj.) pilkapyno 1978 m. tyrinėjimų ataskaita. LIIR. F. 1. Nr. 1179.
- Kurila L.**, 2002a – L. Kondratovičiaus-Sirokomlės tyrinėjimai Anciulių pilkapyne 1856 m. // *LAMMDI*. Vilnius, 2002. T. LIV, p. 40–46.
- Kurila L.**, 2002b – Socialinių santykių atspindžiai Rytų Lietuvos pilkapių degintinių kapų medžiagoje // *AL*. Vilnius, 2002. T. 3, p. 122–136.
- Kurila L.**, 2003 – Rytų Lietuvos pilkapių kultūros nykimo klausimu // *LAMMDI*. Vilnius, 2003. T. LVIII, p. 25–38.
- Lamb H. H.**, 1972 – Atmospheric circulation and climate in the Arctic since the last Ice Age // *Acta Universitatis Oulensis, Series A: Scientiae rerum naturalium* No. 3. Oulu, 1972. *Geologica* No. 1, Climatic changes in Arctic areas during the last ten-thousand years, p. 455–495.
- Lietuvos**, 1977 – Lietuvos TSR archeologijos atlasas. I–XIII a. pilkapynai ir senkapiai. Vilnius, 1977. T. 3.
- Luchtanas A.**, 1984š – Kernavės (Širvintų raj.) pilkapyno tyrinėjimai 1984 metais. LIIR. F. 1. Nr. 1201.
- Luchtanas A.**, 2000 – Varliškių pilkapyno tyrinėjimai // *ATL 1998 ir 1999 metais*. Vilnius, 2000, p. 189–194.
- Luchtanas A., Vėlius G.**, 1996 – Laidosena Lietuvoje XIII–XIV a. // *Vidurio Lietuvos archeologija. Etnokultūriniai ryšiai*. Vilnius, 1996, p. 80–89.
- Luchtanas A., Vėlius G.**, 2002 – Valstybės gimimas ir mirusiųjų deginimo paprotys. Mirusiųjų deginimo tradicijos rytų Lietuvoje problematika dr. G. Zabelos straipsnyje „Laidosena pagoniškoje Lietuvoje“ // *AL*. Vilnius, 2002. T. 3, p. 157–161.
- McElreath R., Boyd R., Richerson P. J.**, 2003 – Shared norms and the evolution of ethnic markers // *Current anthropology*. Chicago, 2003. Vol. 44, no. 1, p. 122–129.
- Merkevičius A.**, 1990 – Sudotos pilkapių tyrinėjimai // *ATL 1988 ir 1989 metais*. Vilnius, 1990, p. 52–56.
- Mienicki W.**, 1892 – Wykopalisko w Mosarzu w końcu XVIII stulecia // *Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne*. Krakow, 1892. T. 1, p. 285–289.
- Musianowicz K.**, 1968 – Wczesnośredniowieczny kurhan w Rekanciszkach, rejon Nowowilejka, na tle wschodnioliteńskich kurhanów // *Wiadomości archeologiczne*. Warszawa, 1968. T. XXXIII, zes. 3–4, p. 338–354.
- Ochmański J.**, 1980 – Lietuvių etninė siena rytuose nuo padermių epochos ligi XVI amžiaus // *Rytų Lietuva*. Chicago, 1980. T. IV, p. 121–227.
- Safarewicz J.**, 1947 – Rozmieszczenie nazw na -iszki na pograniczu słowiańsko-litewskim (z mapką) // *Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności*. Kraków, 1947. T. XLVIII, nr. 2, p. 45–46.
- Semėnas V.**, 1996a – Kretuonių I pilkapių grupės tyrinėjimai 1994 metais // *ATL 1994 ir 1995 metais*. Vilnius, 1996, p. 84–85.
- Semėnas V.**, 1996b – Rėkučių–Paversmio I pilkapių tyrinėjimai 1995 metais // *ATL 1994 ir 1995 metais*. Vilnius, 1996, p. 86.
- Szukiewicz W.**, 1918 – Strefy archeologiczne na Litwie // *Rocznik towarzystwa przyjaczoł nauk w Wilnie*, 1915–1918. Wilno, 1918. T. IV, p. 5–16.
- Šimėnas V.**, 2000 – Dusinėnų pilkapyno II grupės tyrinėjimai // *ATL 1998 ir 1999 metais*. Vilnius, 2000, p. 215–220.
- Tarasenka P.**, 1928 – Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas, 1928.
- Tautavičius A.**, 1955 – Rytų Lietuvos pilkapiai // *MADA*. Vilnius, 1955. T. 1, p. 87–98.
- Tautavičius A.**, 1958 – Šalčininkų rajono pilkapynų ty-

- rinėjimai // Iš lietuvių kultūros istorijos. Vilnius, 1958. T. 1, p. 65–82.
- Tautavičius A.**, 1970š – Degsnės–Labotiškių pilkapių, Molėtų raj., Dubingių apylinkė, 1970 m. kasinėjimų ataskaita. LIIR. F. 1. Nr. 291.
- Tautavičius A.**, 1971 – Dubingių apylinkių archeologiniai paminklai // Dubingiai. Vilnius, 1971, p. 27–38.
- Tautavičius A.**, 1978š – Galminių pilkapių, Zarasų raj., 1978 m. tyrinėjimų ataskaita. LIIR. F. 1. Nr. 684.
- Tyszkiewicz E.**, 1842 – Rzut oka na źródła archeologii krajowej, czyli opisanie zabytków niektórych starożytności, odkrytych w zachodnich guberniach Cesarstwa Rosyjskiego. Wilno, 1842.
- Tyszkiewicz E.**, 1850 – Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuki, rzemiosł i t. d. w dawniej Litwie i Rusi Litewskiej. Wilno, 1850.
- Tyszkiewicz J.**, 1975 – Cultural process connected with expansion of the Rus of Kiev towards Lithuania in the 9th–11th centuries // Archeologia Polona. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1975. Vol. XVI, p. 107–126.
- Tyszkiewicz K.**, 1868 – O kurhanach na Litwie i Rusi Zachodniej. Berlin, 1868.
- Vasmer M.**, 1932 – Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas. I. Die Ostgrenze der baltischen Stämme. Berlin, 1932.
- Volkaitė-Kulikauskienė R.**, 1964š – Rusių Rago km. (Ukmergės raj.) pilkapių 1963 ir 1964 m. tyrinėjimų dienoraštis. LIIR. F. 1. Nr. 260.
- Volkaitė-Kulikauskienė R.**, 1970 – Lietuviai IX–XII amžiais. Vilnius, 1970.
- Volkaitė-Kulikauskienė R.**, 1971 – Lietuvis kario žirgas. Vilnius, 1971.
- Volkaitė-Kulikauskienė R.**, 1978 – Lietuvių tautybės susidarymas (archeologiniais duomenimis) // Lietuvos istorijos metraštis, 1977 metai. Vilnius, 1978, p. 5–22.
- Volkaitė-Kulikauskienė R.**, 2001 – Lietuva valstybės priešaušriu. Vilnius, 2001.
- Zabiela G.**, 1992 – Nalšia Lietuvos valstybės kūrimosi išvakarėse // Rytų Lietuva. Istorija, kultūra, kalba. Vilnius, 1992, p. 12–24.
- Zabiela G.**, 1998 – Laidosena pagoniškoje Lietuvoje // LA. Vilnius, 1998. T. 15, p. 351–379.
- Zabiela G.**, 2003 – Pietų Lietuvos degintiniai kapinytai // AL. Vilnius, 2003. T. 4, p. 175–185.
- Zinkevičius Z.**, 1993 – Rytų Lietuva praeityje ir dabar. Vilnius, 1993.
- Žiogas J.**, 1909 – Archaiologiški tyrinėjimai Gaidės apylinkėje // Lietuvių tauta. Vilnius, 1909. Kn. 1, d. 3, p. 313–333.
- Авдусин Д.**, 1952 – Гнездовские курганы. Смоленск, 1952.
- Голубович Е., Голубович В.**, 1945 – Славянские поселения правобережной Дисны в Вилейском округе БССР // Краткие сообщения института истории материальной культуры. Москва. 1945. Т. 11, с. 126–137.
- Гринблат М. Я.**, 1959 – К вопросу об участии литовцев в этногенезе белорусов // Вопросы этнической истории народов Прибалтики. Москва, 1959, с. 523–543.
- Гуревич Ф. Д.**, 1962 – Древности Белорусского Поманья. Москва-Ленинград, 1962.
- Дучиц Л. В.**, 1988 – Курганный могильник у д. Лесная Миорского района // Древности Литвы и Белоруссии. Вильнюс, 1988, с. 104–109.
- Дучиц Л. В.**, 1990 – Курганы белорусско-литовско-латышского пограничья // Исследования в области балтославянской духовной культуры. Погребальный обряд. Москва, 1990, с. 163–170.
- Дучиц Л. В.**, 1991 – Браслаўскае Паазер’е ў IX–XIV стст. (Гісторыка-археалагічны нарыс). Мінск, 1991.
- Дучиц Л. В.**, 1994 – Аб адной катэгорыі курганных знаходак // ГАЗ. Мінск, 1994. № 4, с. 49–55.
- Дучиц Л. В.**, 1997 – Познесярэдневяковыя курганы Беларусі // ГАЗ. Мінск, 1997. № 12, с. 77–79.
- Дучиц Л. В.**, 2000 – Да пытання аб вялікіх курганах Беларусі // ГАЗ. Мінск, 2000. № 15, с. 76–80.
- Ермолович М.**, 1985 – О местоположении древней Литвы и некоторых других балтских земель на территории Белоруси // Проблемы этнической истории балтов. Рига, 1985, с. 69–72.
- Зайковский Э. М.**, 2001 – Исследование восточнолитовского кургана XIII века с кремацией у д. Ашмянец // LA. Vilnius, 2001. T. 21, с. 413–420.
- Збор**, 1987a – ЗПГКБ. Мінская вобласць. Мінск, 1987, Кн. 1.
- Збор**, 1987b – ЗПГКБ. Мінская вобласць. Мінск, 1987, Кн. 2.
- Зверуго Я. Г.**, 1989 – Верхнее Поманье в IX–XIII вв. Минск, 1989.
- Зверуго Я. Г.**, 2001 – Исследование восточнолитовских курганов на территории Белоруси // LA. Vilnius, 2001. T. 21, с. 111–119.
- Зверуго Я. Г., Медведев А. М.**, 1992 – Селище на берегу оз. Свирь (к вопросу о происхождении культуры восточнолитовских курганов) // Vakarų baltų istorija ir kultūra. Klaipėda, 1992. T. 1, с. 35–45.
- Киркорь А. К.**, 1859 – Археологическія розысканія А. К. Киркора въ Виленской губерніи // Известія Императорскаго археологическаго общества. Санктпетербургъ, 1859. T. 1, с. 15–19.
- Краўцевіч А. К.**, 1998 – Стварэнне Вялікага Княства Літоўскага. Мінск, 1998.
- Кухаренко Ю. В.**, 1968 – Пинские курганы // Славяне и Русь. Москва, 1968, с. 87–90.
- Лысенко П. Ф.**, 1991 – Дреговичи. Минск, 1991.
- Отчетъ**, 1892 – Отчетъ Императорской археологической коммисіи за 1889 годъ. Санктпетербургъ, 1892.

- Памятная**, 1895 – Памятная книжка Ковенской губернии на 1896 годъ. Ковна, 1895.
- Покровский Ф. В.**, 1893а – Археологическая прогулка въ окрестности Радошковичъ // ТВОМПК. Вильна, 1893. Отд. 1, с. 139–146.
- Покровский Ф. В.**, 1893б – Случайная археологическая экскурсія въ верховья р. Вилейки // ТВОМПК. Вильна, 1893. Отд. 1, с. 122–133.
- Покровский Ф. В.**, 1895 – Курганы на границе современной Литвы и Белоруссии // ТДАСВВ. Москва, 1897. Т. I, с. 166–220.
- Покровский Ф. В.**, 1897 – Къ изслѣдованію кургановъ и городищъ на восточной окраине современной Литвы // ТДАСВВ. Москва, 1897. Т. II, с. 138–196.
- Покровский Ф. В.**, 1899 – Къ изслѣдованію бассейна Вилии въ археологическомъ отношеніи (Изъ Трудовъ X. Археол. съезда. Т. I.). Москва, 1899.
- Рыбаков Б. А.**, 1949 – Древности Чернигова // Материалы и исследования по археологии СССР. Москва-Ленинград, 1949. Т. 11, с. 7–99.
- Рыков П. С.**, 1914 – Могильникъ близъ им. Маркентны, Ошмянскаго у., Виленской губ. // Записки Северо-западнаго отдела Императорскаго русскаго географическаго общества, 1913 г. Вильна, 1914. Кн. 4, с. 18–22.
- Седов В. В.**, 1970 – Славяне верхняго Поднепровья и Подвинья. Москва, 1970.
- Седов В. В.**, 1974 – Длинные курганы кривичей. Москва, 1974.
- Седов В. В.**, 1982 – Восточные славяне в VI–XIII вв. Москва, 1982.
- Седов В. В.**, 1987 – Балты // Финно-угры и балты в эпоху средневековья. Москва, 1987, с. 353–456.
- Спицын А. А.**, 1896 – Предполагаемые литовскіе курганы VIII–IX в. // Записки Императорскаго русскаго археологическаго общества. Санктпетербургъ, 1896. Т. 8, вып. 1/2, с. 103–114.
- Спицынъ А. А.**, 1925 – Литовскія древности // ТЖ. Kaunas, 1925. Кн. 3, с. 112–171.
- Таутавичюс А.**, 1959 – Восточнолитовские курганы // Вопросы этнической истории народов Прибалтики. Москва, 1959, с. 128–153.
- Топоров В. Н.**, 1972 – „Baltica“ Подмосковья // Балто-славянскій сборник. Москва, 1972, с. 217–280.
- Топоров В. Н., Трубачев О. Н.**, 1962 – Лингвистический анализ гидронимовъ верхняго Поднепровья. Москва, 1962.
- Урбан П.**, 1994 – Да пытання этнічнай прыналежнасці старажытныхъ ліцвіноў. Мінск, 1994.
- Шмидт Е. А.**, 1997 – Некоторые особенности погребальной обрядности днепровскихъ кривичей // Гісторыя Беларусі. Жалезны век і сярэднявечча. Мінск, 1997, с. 71–74.
- Шмидт Е. А.**, 1998 – Сооружение кургановъ XI–XIII вв. в земле Смоленскихъ кривичей // ГАЗ. Мінск, 1998. № 13, с. 150–156.
- Штыхаў Г. В.**, 1992 – Крывічы. Мінск, 1992.
- Штыхов Г. В.**, 1971 – Археологическая карта Белоруссии. Памятники железнаго века и эпохи феодализма. Минск, 1971, Вып. 2.

SANTRUMPOS

- AL – Archaeologia Lituana
 ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje
 LA – Lietuvos archeologija
 LAMMDI – Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija
 LIIR – Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas
 MADA – Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, A serija
 TŽ – Tauta ir žodis
 ГАЗ – Гістарычна-археалагічны зборнік
 ЗПГКБ – Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі
 ТВОМПК – Труды Виленскаго аддзялення Московскаго падварительнаго камітэта па устройству въ Вильне IX археологическаго съезда
 ТДАСВВ – Труды девятаго археологическаго съезда въ Вильне въ 1893.

THE ETHNICAL BORDER OF THE LITHUANIANS IN THE EAST IN THE 9th–12th CENTURIES (1. ARCHAEOLOGICAL DATA)

Laurynas KURILA

Summary

The whole history of the Great Duchy of Lithuania is marked by national, cultural and religious duality. Inclusion of Slavonic lands into the state's structure and the role of two ethnoses in the state's life is estimated unequally in the historiography. Not infrequently the discussions acquire a political tint as well. This can be particularly said about the researches into the state's founding and the early period of its existence.

The impartial researches into the role of the Lithuanians and the Eastern Slavonians in the process of buildup of the state of Lithuania are impossible without answering the question: where did the border go separating these ethnoses in the period under discussion? For this task, the data from various disciplines (linguistics, archaeology, history) should be invoked. The first part of this article confines itself to the analysis of data provided by the archaeology. The second part of the article tackles the written sources, which supply the information on the discussed problem.

While investigating ethnic relations of the past, the archaeology provides indispensable data. This should be especially said about communities, which did not leave any written sources. Undoubtedly, the ethnic situation is best reflected by burial monuments. The grave is a close archaeological complex picturing a conception of the world of the dead which is an important element of spiritual culture. Usually the burial customs of different ethnic groups had distinctive traits.

Regrettably, the material about the cemeteries of the 13th–14th c. in East Lithuania and Northwest Byelorussia is until now perhaps least known and very fragmented to be used for characterization of the burial manner in the large region. Therefore, unavoidably one should return to a somewhat earlier period – the Late Iron Age (9th–12th c.) when burial of the dead in barrows was popular. Most investigators connect the culture of barrows of East Lithuania with the tribe of the Lithuanians.

The archaeological literature abounds in various opinions imparted on the discussed subject. On one hand, this variety may be explained by the fact that most authors find different features in the Lithuanian or Slavonic burial manner, but no one makes use of its sufficiently big entirety. No universal ethnic indicators exist and in each particular case they may differ. Therefore, to the aim of distinguishing the burial manner of two cultural (ethnic) groups, one should define clear criteria. All the more, externally the burial man-

ner of the Lithuanians and the East Slavonians is rather similar (the eastern neighbors of the Lithuanians, namely the Kriviches and the Dregoviches also buried their dead in barrows). Not less important is to perceive the defined criteria in the cultural-historic context. The conception of ethnicity (nationality) covers many aspects of community's life (common territory, language, customs, self-awareness). Thus, a question arises: which aspects of material culture could be regarded as an index of ethnic dependence and which could not.

The attempts were made in the article to use as great as possible entirety of ethnic attributes. The detailed analysis revealed not a few differences in burial customs exercised by the Lithuanians and the East Slavonians, both in equipment of barrows and graves and in a complex of burial items. Among the most important Lithuanian features, notable custom was to bury the horse, cremated or not cremated, as well as the various variants of symbolic burial of horses. What is typical for East Lithuanian cemeteries, that a considerable fraction of barrows contain no graves. A clear tendency was to bury more persons per barrow in East Lithuania. The prominent Slavonic feature was to bury cremated bones of the dead in urn. Only in the East Slavonic tribes the inhumation burial was also popular and was exercised since the 10th–11th c., what was absolutely alien to the Lithuanians. In the burial monuments of the Lithuanians and the East Slavonians one may find further differences (construction of barrow, grave situation in barrow etc.).

Speaking about the meaning of burial items as an ethnic index, one may distinguish two groups of finds, i.e. typical for only this or that region and those found both in barrows of the Lithuanians and the Slavonians, but in differing percentage. Attributable to the first group are most decorations and details of clothing, narrow-blade butt-axes, burial items of horse. The second group comprises mostly working tools, some arms (spearheads) and decorations (glass beads). Nevertheless, the only reliable criterion is the complex of burial items.

After analyzing the topography of barrows, the eastern border for the barrow culture of East Lithuania in the 9th–12th c. can be drawn in the following way. It ran: through the lakes of Dūkštas and Dysnai, somewhat eastwards from Ignalina and Švenčionys, through environs of Lintupy, the lake of Svir', along the Neris river up to Smorgon', through the environs of Oshmiany, along the current border of

Lithuania–Byelorussia at Dieveniškės, along the Gauja river to the environs of Lida (Fig. 12 and 13). The present territory of Byelorussia comprises only a small part of the area then populated by the Lithuanians. Through the whole borderline of the Lithuanians and the Slavonians (except for its southern part), there lay an unpopulated field with diameter of 15–60 km. The width of intertribal wasteland depended on the natural obstacles (rivers, lakes, bogs).

In some regions the borderline did not undergo any changes for several centuries. Less stable it might have been only in the southeastern border of the Lithuanian territory. In the 12th–13th c. the Slavonians could colonize the void territories or territories populated by the Balts (Yotvingians, Lithuanians). However, such a possibility remains only a presumption, as no reliable data are available.

With the exception of rather rare cases, no Slavonian influences may be observed practically in the barrows of East Lithuania. It is also difficult to speak about any brighter Lithuanian elements in the nearest Slavonian barrows.

Of course, basing on the burial monuments only, the conclusions cannot pretend to be final truth. The more so, not a few cemeteries were excavated only episodically and in addition to that, the investigations were not infrequently poorly documented. For more exhausting generalizations, the data of a larger complex of archaeological monuments should be employed.

LIST OF TABLES

Table 1. Differences in construction and equipment of the Lithuanian and the East Slavonian barrows (1 – prominent Lithuanian attribute, 2 – non prominent Lithuanian attribute, 3 – prominent Slavonian attribute, 4 – non prominent Slavonian attribute).

Table 2. Differences in the complex of burial items in the Lithuanian and the Slavonian barrows (1 – prominent Lithuanian attribute, 2 – non prominent Lithuanian attribute, 3 – prominent Slavonian attribute, 4 – non prominent Slavonian attribute).

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Eastern borderline of the Lithuanian tribe according to W. Holubowicz (Hołubowicz W., 1938, p. 5).

Fig. 2. Average diameter (x) and height (y) of the East Lithuanian and the East Slavonian barrows. 1 – Barrow cemeteries of East Lithuania, 2 – Barrow cemeteries of East Slavonians (1 – Pabariai, 2 – Kunigiškės, 3 – Kapitoniškės, 4 – Alinka–Raistinė, 5 – Kretuonys, 6 – Skubėtai, 7 – Bevandeniškės–Maišinka–Sausiai, 8 – Pamusys, 9 – Varliškės, 10 – Kernavė, 11 – Rusių Ragas, 12 – Minčia, 13 – Judinys, 14 – Didžiuliai, 15 – Degsnė–Labotiškės, 16 – Grigiškės–Neravai, 17 – Kastkiškės, 18 – Banon', 19 – Glinishcha, 20 –

Darachi, 21 – Vyshadki, 22 – Slabodka, 23 – Plusy, 24 – Pukanovka, 25 – Domzharicy, 26 – Glivin I, 27 – Zaslavl', 28 – Rylovshchyna, 29 – Petrovshchyna, 30 – Navry, 31 – Platovo, 32 – Chernevichi, 33 – Kolosy, 34 – Kubilishchyna).

Fig. 3. Distribution of cremation and inhumation graves in the barrow cemeteries. 1 – cremation graves, 2 – inhumation graves, 3 – cremation and inhumation graves (list of barrow cemeteries at Fig. 12).

Fig. 4. Average number of graves per barrow (list of barrow cemeteries at Fig. 12).

Fig. 5. Situation of grave in the barrow in respect of the base (primary surface of earth). 1 – in the heap (grave dug in the previously heaped barrow), 2 – on the base of barrow, 3 – in the pit beneath the base of barrow.

Fig. 6. Situation of cremated human graves in the barrows of East Lithuania (by the data from the barrows cemeteries Alinka–Raistinė, Bevandeniškės–Maišinka–Sausiai, Čiobiškis, Degsnė–Labotiškės, Didžiuliai, Dieveniškės, Grigiškės–Neravai, Kapitoniškės, Kretuonys, Pabariai, Pamusys, Stakai, Varliškės).

Fig. 7. Situation of cremated horse graves in the barrows of East Lithuania (by the data from the barrow cemeteries Alinka–Raistinė, Degsnė–Labotiškės, Didžiuliai, Kapitoniškės, Kastkiškės, Kernavė, Pabariai, Rusių Ragas, Skubėtai, Stakai).

Fig. 8. Situation of cremation graves in the barrows of the Kriviches and the Dregoviches (according to Лысенко, 1991, с. 151–242; Штыхаў, 1992, с. 67, табл. 6).

Fig. 9. Average number of barrows without graves in barrow cemeteries (list of barrow cemeteries at Fig. 12).

Fig. 10. Distribution of horse graves: 1 – inhumation graves, 2 – cremation graves, 3 – inhumation and cremation graves, 4 – symbolic graves, 5 – inhumation and symbolic graves, 6 – cremation and symbolic graves, 7 – inhumation, cremation and symbolic graves (list of barrow cemeteries at Fig. 12).

Fig. 11. Finds of the Losha (Ostrovec district) barrow cemetery (National museum of Lithuania, inv. No AR 239:8, 9, 22, 42, 43, 46, 68).

Fig. 12. Ethnic dependence of barrow cemeteries. 1 – Lithuanian barrow cemetery, 2 – Lithuanian barrow cemetery with certain Slavonian elements, 3 – Slavonian barrow cemetery, 4 – Slavonian barrow cemetery with certain Lithuanian elements, 5 – barrow cemetery of mixed ethnic dependence, 6 – barrow cemetery of unclear ethnic dependence (1 – Achremovcy–Bel'mont, 2 – Alinka–Raistinė, 3 – Alioshki–Poniz'e, 4 – Alytus, 5 – Losha, 6 – Anculi–Tabariškės, 7 – Anusina, 8 – Ashmianec, 9 – Opsa, 10 – Aukštieji Rusokai, 11 – Ažušilė, 12 – Balceriškės–Vievis, 13 – Baltadvaris, 14 – Bevandeniškės–Maišinka–Sausiai, 15 – Bildos–Kameniškė, 16 – Biruli, 17 – Bistrycha, 18 – Bobrovshchyna, 19 – Bogino, 20 – Bražuolė, 21 – Braslav, 22 – Budriany, 23 – Chernevichi, 24 – Chervony' Bor, 25 – Čiobiškis, 26 – Dagilioniai, 27 –

Darsūniškis–Atmainai, 28 – Degsnė–Labotiškės, 29 – Didžiuliai, 30 – Dieveniškės, 31 – Dovainonys, 32 – Drucminai–Mantotai, 33 – Dubingiai–Jutonys–Baluoša, 34 – Dūkštas–Vigodka–Saksoniškės–Ažuolynė, 35 – Dusinėnai, 36 – Galminiai, 37 – Gatovki, 38 – Gorodilovo, 39 – Gorodishcha, 40 – Grabijolai, 41 – Grigiškės–Neravai–Misijonarka, 42 – Gorkovicy, 43 – Guronys, 44 – Galinovo, 45 – Izbishcha, 46 – Jakšiškis, 47 – Jašiūnai–Geložė, 48 – Judinys, 49 – Kamena, 50 – Kapitoniškės, 51 – Kasčiukai, 52 – Kastkiškės, 53 – Kasuta–Chizhevichi, 54 – Kernavė, 55 – Kosovshchyna, 56 – Kostyki, 57 – Kozarovshchyna, 58 – Kretuonys, 59 – Kubilishchyna, 60 – Kunigiškės, 61 – Kurklių Šilas, 62 – Lapušišķė–Sausasalys, 63 – Lauksteniai, 64 – Lenkovshchyna, 65 – Lesnaja, 66 – Lyntupy, 67 – Maisiejūnai, 68 – Markiniata, 69 – Martėniškės, 70 – Miadel', 71 – Minčia, 72 – Minsk, Landor street, 73 – Minsk, Liubimov avenue, 74 – Mykoliškiai–Tadaravas, 75 – Miškiškiai–Aktapolis, 76 – Narushevo, 77 – Naujieji Maceliai, 78 – Navry, 79 – Oshmancy, 80 – Pabariai, 81 – Pamusys,

82 – Peravoz, 83 – Peršukštas, 84 – Petrovshchyna, 85 – Pilvinai, 86 – Plikiškės, 87 – Poddubniki, 88 – Pučkalaukis–Nemenčinė, 89 – Punios Šilas–Bundoriai–Kuronai, 90 – Purviniškiai, 91 – Racki' Bor, 92 – Radoshkovichy, 93 – Rėkučiai–Paversmys, 94 – Rimshancy, 95 – Rylovshchyna, 96 – Rokantiškės, 97 – Rusių Ragas, 98 – Salakas–Kurgoniai, 99 – Senieji Maceliai, 100 – Skorynichi, 101 – Skubėtai, 102 – Stakai, 103 – Stalgionys, 104 – Staviškės, 105 – Strėva, 106 – Sudota, 107 – Shviady, 108 – Shviady, 109 – Sho, 110 – Šveicarai, 11 – Šventa, 112 – Shviady, 113 – Tverėčius–Vilėkos, 114 – Ukliā–Zagor'e, 115 – Ust'e, 116 – Vaiškūnai, 117 – Vaišniūnai–Medžiukalnis, 118 – Vajuonis, 119 – Vanagiškiai, 120 – Vargany, 121 – Varliškės, 122 – Veina–Cherepovshchyna, 123 – Velianka, 124 – Vysokoe, 125 – Zabor'e, 126 – Zales'e, 127 – Zandaroch', 128 – Zaslavl', 129 – Zavr', 130 – Zeziul'ka–Sidarishki, 131 – Z'abki, 132 – Žingiai, 133 – Žvirbliai).

Fig. 13. Territory of distribution of barrow cemeteries of East Lithuania in the Late Iron Age.